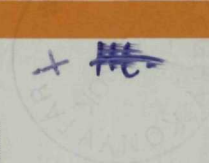

JÁSZKUNSÁG

AZ MTS JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK MEGYEI TUDOMÁNYOS TESTÜLETE FOLYÓIRATA

Köszöntelek Barátom!

Mert Selmeczi László a barátom. A több évtizedes együtt töltött évek során, *a közös munka alapján* lett az, amelyben főnök — beosztott kapcsolatban dolgoztunk. A hetvenes évek második felétől a szolnoki múzeum igazgatójaként oly módon támogatta munkámat, hogy az az időszak pályám egyik legeredményesebb szakasza lett.

Selmeczi tudta ugyanis, hogy ezen a területen a jó hagyományokat csak folytatni szabad, megszüntetésük végzetes lehet. Nem saját ötleteinek kísérletezésére használta múzeumigazgatóságát, hanem megpróbált a korábbi szellemségből kiindulva új lehetőségeket építeni. Így került megrendezésre a tovább folytatott festészeti mellett, a Szolnoki Fazekas Triennálé. S így kezdte el a múzeum az új nemzedékek elképzeléseinek megismertetését Szolnok közönségével, a Fiatal Képzőművészek Stúdiójának Szolnokon is bemutatott kiállításával. A kolónia egyik vendégműtermét közbenjárására kapta meg az akkor még tanár, később rektor Sváby Lajos, illetve egymás után ajánlott tehetséges tanítványai, akiknek ajándékozott képei a múzeum kortárs gyűjteményét gyarapították. Igazgatása alatt kezdődött el a kortárs anyag vásárlása is, amit általában a szakemberekkel egyeztetve döntött el. A Damjanich Múzeum 1980-ban megjelent képzőművészeti állagjegyzéke mutatja milyen mértékben és minőséggel nőtt a képzőművészeti gyűjtemény kortárs része Selmeczi László vezetése alatt.

Selmecezi azt is tudta, hogy a múzeumot csak a szakemberekre támaszkodva képes sikeresen vezetni. S minden szakág teljesítménye a múzeumot gyarapítja, s egy-egy ékkő a múzeumigazgató koronáján. Történész — régész — néprajzos végzettsége ellenére igazgatósága alatt nem akart szakmát váltani, megmaradt *aktív régésznek*. De minden szakág érvényesülését, minden muzeológus munkáját egyformán segítette. A nevével jegyzett éveket a „nagy kiállítások” fémjelezték. Nem térve ki most olyan sikeres programokra, mint a kaukázusi illetve a régi perzsa és anatóliai szőnyegek kiállításai, a Szolnok megye népművészete bemutató, — több, monografikus katalógussal kísért gyűjteményes képzőművészeti kiállítás megrendezésére biztosított anyagi fedezetet. Mind a művésztelep korábbi és jelenkori alkotóinak, mind a hazai kortárs művészet kiemelkedő egyéniségeinek munkáiból. Ezek kapcsán is jelentősen nőtt a múzeum kortárs képzőművészeti gyűjteményének ajándékokból és vásárlásokból származó állománya. Így került megrendezésre többek között Gecse Árpád, Istókovits Kálmán, Kléh János, Mattioni Eszter — Baranyó Sándor, Chiovini Ferenc, Fazekas Magdolna, Meggyes László, Simon Ferenc — Makay József, Papi Lajos — Bartl József, Németh József, Sváby Lajos gyűjteményes kiállítása.

A gerincpróbáló történelmi évtizedekkel szemben a mai fiatalság nem csak *korából adódó* véltenségével tüntet. Az 1960 után születettek egyre kevésbé veszik tudomásul, hogy előttük is létezett világ. Hogy a kaptafánál maradjak; voltak szakmai, tudományos eredmények. S hogy a témához közeledjek voltak nagy kiállítások, jeles évfordulók, amelyeket — bármennyire is nehéz a munkáikon felnőtt és sokszor hivatkozás nélkül belőlük élő újabb nemzedékek számára tudomásul venni — nem lehet kiradírozni. Példaként csak egyet említve; a Damjanich Múzeum egyik *leggazdagabb éve* a Selmecezi igazgatóságához kapcsolódó 1977-es esztendő volt. Abban az évben ünnepelte a szolnoki művésztelep 75 éves fennállását. A múzeum részt vállalt az előkészületekben, a lebonyolításban és részt kapott az ünneplésben is. A Szolnok megyei Néplap egész évben foglalkozott a teleppel. Napról napra dátum szerint közölte a születési vagy halálozási időpontok szerint kapcsolódó művészek életrajzi adatait, hétről hétre ismeretterjesztő írásokat jelentetett meg a telep történetéből, a valamikor — akár rövidebb ideig is — itt dolgozó művészek, s a jelenleg itt alkotók tevékenységéről. A megjelent írások a múzeum kiadásában külön kiadványként is napvilágot láttak. A Képzőművészeti Világhét Szolnok megyében címmel megjelent leprellő közli az 1977. Szeptember 18-26 időszak képzőművészeti eseményeit. A vidéki városok programját most mellőzve, csak néhányat szeretnék kiemelni, a megyeközpont eseményeiből. Kiállítások voltak a Szolnoki Galériában: a *Szolnoki Művésztelep Jubiláris Kiállítása 1902-1977* (retrospektív történelmi összeállítás a MNG és a DM anyagából, komoly katalógussal); a *szolnoki művésztelep művészeinek anyagából* a kolónia kollektív műtermében, *képzőművészeti kiadványokból* a Művelt Nép Könyvesboltban, *Képzőművészeti Albumok* címmel a Verseghy Ferenc megyei Könyvtár rendezésében Szolnokon és Jászberényben. Emellett a Szolnok megyei Moziüzemi Vállalat az egész megye területén képzőművészeti kisfilmeket vetített, s a Magyar Rádió Szolnoki Stúdiója a szolnoki művészekkel készült interjúkból sugárzott. A városháza dísztermében volt a művésztelep megalakulásának jubileumára megrendezett *Ünnepi tanácskozás*, s ugyanitt volt a *Találkozó a Szolnoki Művésztelep volt és az itt élő alkotóival*. Erre minden élő alkotót meghívtak, aki akár vendégműtermi beutalással mindössze néhány hónapig kapcsolódott is

a szolnoki kolónia tevékenységéhez — több esetben már csak családtag képviselte az elhunyt művészt —, s minden olyan műtörténészt, szakírót, aki foglalkozott a művészek munkásságával. A fogadást Kukri Béla, a Városi Tanács elnöke adta, s a múzeum vezetősége, szakemberei természetesen jelen voltak. Mindamellett akkor is volt meghívott vendég miniszter, MNG főigazgató és sponsori szerepük révén intézmények és vállalatok vezetői. S még egy apróság! Az említett leprellóban csupán a kulturális intézmények neve, mint rendezőség szerepel, az igazgatók, vezetők, elnökök, titkárok stb. neve nincs említve, ők csak *dolgoztak* a rendezvények sikeréért.

Végül Selmeczi László igazgatósága kapcsán kiemelt 1977-es évből nem hagyható említés nélkül az sem, hogy hosszú előkészítés, elődöntők alapján a megyei csapat bejutott a Röpülj páva TV vetélkedőjének háromtagú, utolsó fordulójába. A „turi vásár”- t megidéző műsor alapja a kismesterségek történetének bemutatása volt, amelyet több éves kutatások előztek meg a múzeum néprajzi gyűjteményében, Adattárában és a Mezőtúr — Túrkeve — Kunszentmárton térségében még élő mesteremberek között. Muzeológusnak nem szükséges említeni se, hogy ez a hatalmas munka mennyiben függ az igazgató személyétől!

A későbbiek során Selmeczi mellett dolgoztam a Művelődési Minisztérium Múzeumi Osztályán, s támogatásának köszönhetem azt is, hogy 1987-től a Szépművészeti Múzeumhoz csatolt Vasarely Múzeum kapott némi önállóságot, s tíz évig sikerrel működtethettem. Selmeczi osztályvezetői pozíciójában is mindenkinek segített. Pontosabban fogalmazva a jó szakmai eredményekért, a múzeumügyért tevékenykedőket támogatta. Persze számos egyéni problémát is megoldott. Tudom mert jelen voltam, mert a dolgok elrendezésének gyakorlata sokszor a munkatársak feladata volt. Az amnézia úgy látszik manapság ragály, a legtöbben igyekeznek ezt elfelejteni. Hovatovább Selmeczi pozícióvesztésével még az emberi kapcsolatokat is megtagadják.

Ezért jelentettem ki az elején, hogy Selmeczi László a barátom. De nem vagyok egyedül, ezt bizonyítja ez a kis kötet is, ami barátságból, szeretetből készült. Lehetett volna a 60 éves születésnap köszöntése hasonlóan a kortársakéhoz díszes, nagyméretű múzeumi vagy egyetemi kiadvány. De meggyőződésem, hogy szándékát illetően semmivel nem lett volna értékeesebb.

Egri Mária

Selmeczi László muzeológus szakmai életrajza

1942. szeptember 1-jén született Szegeden. Édesapja, az 1965-ban elhunyt dr. Selmeczi László középiskolai tanár, aki halálát megelőzően a Verseyhy Ferenc Gimnázium igazgatója; a sajnálatosan rövid életű szolnoki Közlekedési Műszaki Egyetem dékáni hivatalanának vezetője, a geológia m.h. előadója. Édesanyja, Bálint Sarolta, nyugdíjazásáig középiskolai kollégiumok gazdasági vezetője. Édesapja halálát követően, 1957-től neveltetéséről Kaposvári Gyula, a Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatóságának vezetője gondoskodott. Két leánytestvére van, mindketten pedagógus végzettségűek. Felesége, dr. Püski Anna a Petőfi Irodalmi Múzeum osztályvezetője, könyvtárvezető. Három leánya közül Ildikó nyelvtanár, Anikó középiskolai tanár, Dóra pedig politológus.

Selmeczi László az általános és középiskolát Szolnokon végezte, itt érettségizett 1960-ban. Még ebben az évben felvételt nyert az ELTE Bölcsészettudományi Kar néprajz—történelem szakára. Másodévtől felvette a régészet szakot is, s mindhárom stúdiumból oklevelet szerzett 1965-ben. 1965. január 1-jétől dolgozott a szolnoki Damjanich János Múzeumban mint régész-muzeológus, 1969. február 1-jétől pedig mint régészeti csoportvezető és megyei múzeumigazgató-helyettes.

1971-ben tárgyi néprajzból és középkori régészetből az ELTE-n egyetemi doktori szigorlatot tett summa cum laude minősítéssel. 1974—77 között Moszkvában nappali aspiráns volt. Kandidátusi disszertációja a regionális kulturális fejlődés, a kulturális régiók elméleti kérdéseivel, a szerveződő hazai régiók kulturális ellátottságával foglalkozik, különös tekintettel a közgyűjteményekre, s ezen belül is a múzeumokra. Emellett kiegészítő régészeti tanulmányokat is folytatott.

1977. július 1-jétől a Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatóságát vezette. 1981. október 16-tól 1987. december 31-ig a Művelődési Minisztérium Közgyűjteményi Főosztály Múzeumi Osztálya vezetőjeként dolgozott. 1988. január 1-jétől 1991. december 31-ig a Budapesti Történeti Múzeum főigazgatója volt. Megbízatása lejárta után függetlenített tudományos főmunkatársként dolgozott az intézményben. 1994. október 1-jétől 2001. november 23-ig a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága vezetőjeként dolgozott.

Rendszeresen végzett és végez tudományos kutatómunkát, cikkeket és tanulmányokat folyamatosan publikál a Kárpát-medence középkori etnikumainak, elsősorban a kunok és jászok régészeti kutatásában elért eredményeiről és Szolnok megye helytörténetéből. A középkori jász kultúra első hazai emlékeinek feltárása és tudományos elemzése az ő nevéhez fűződik. Már szolnoki éveit idején is, de különösen 1982-től több cikket publikál muzeológiai, múzeumelméleti témakörökből.

A 70-es évek második felétől számítható egyre fokozottabb kötődése Debrecenhez. Mint minisztériumi tisztviselő rendszeresen részt vett a múzeumi szervezet program-meghatározó értekezletein, több múzeumi kiállítás aktív közreműködője volt, 1968-tól 1985-ig tagja volt az MTA Debreceni Akadémiai Bizottsága Társadalomtudományi I. Szakbizottságának, jelenleg a DAB Régészeti Munkabizottságának titkára.

1982—88 között részt vett az MTA Régészeti Bizottságának a munkájában, 1982-től 1991. december 31-ig tagja volt az Országos Múzeumi Tanácsnak. 1980-tól tagja az MTA Őstörténeti Munkaközösségének, 1991-ben tagja lett az MTA Neveléstörténeti Bizottságának, valamint Komplex Művelődéstörténeti Bizottsága Iskolatörténeti Munkabizottságának.

Rendszeresen végez kiadói és szerkesztői munkát. Az általa szerkesztett fontosabb kiadványok: Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve 1979—80; 1981; 1982—83; a Budapesti Régiségei és a Tanulmányok Budapest Múltjából 1988—1993 között megjelent kötetei, Falvak, mezővárosok az Alföldön, Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű feladatai stb. 1984 óta vesz részt a Déri Múzeum Évkönyve, a Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei és a Múzeumi Kurír szerkesztésében. Tagja a Dissertationes Pannonicae és a Communicationes Arhaeologiae Hungariae szerkesztőbizottságának.

1979-től tart speciálkollégiumokat a KLTE Néprajzi és az ELTE Régészeti Tanszékén a kunok és a jászok régészetéből, művelődéstörténetéből, valamint régészeti néprajzból. A KLTE rektorának javaslatára 1989-ben a művelődési miniszter címzetes egyetemi docenssé nevezte ki. Jelenleg a KLTE Néprajzi Tanszékén régészeti-néprajzi alapismereteket, valamint általános és néprajzi muzeológiai kollégiumokat tart.

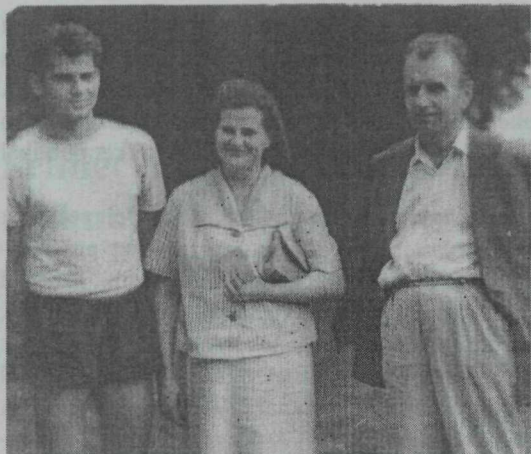
Szakmai munkássága elismeréseképpen a Művelődési Miniszter 1997-ben Móra Ferenc-díjjal tüntette ki.

A Jászkunság folyóirat szerkesztősége e rövid életrajzi ismertetővel köszönti Selmeczi Lászlót hatvanadik születésnapján.

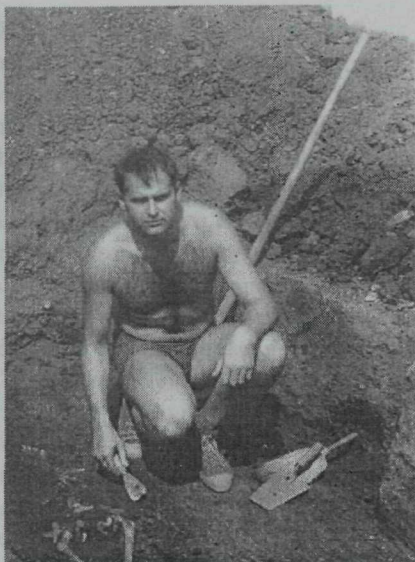
Isten éltesse sokáig!

Megjegyzés: Selmeczi László, szolnoki múzeumigazgatósága alatt az egész megye képzőművészetére figyelt. 1981 októberében rendezte meg a Szolnoki Galériában a fiatalon elhunyt jászberényi festőművész, Makay József emlékkiállítását, akinek kollégájáról, Benke Lászlóról készült portréját közöljük e számunk címlapján.

TISZTELETTEL KÖSZÖNTJÜK SELMECZI LÁSZLÓT!

18 évesen édesanyjával és nevelőapjával,
Kaposvári Gyulával

Fiatal régészként a karcagi ásatáson

A szolnoki vízilabdacsapat
kapusaként

Kapusok egymás között:
Selmeczi László Szegedi
Kázmérral koccint

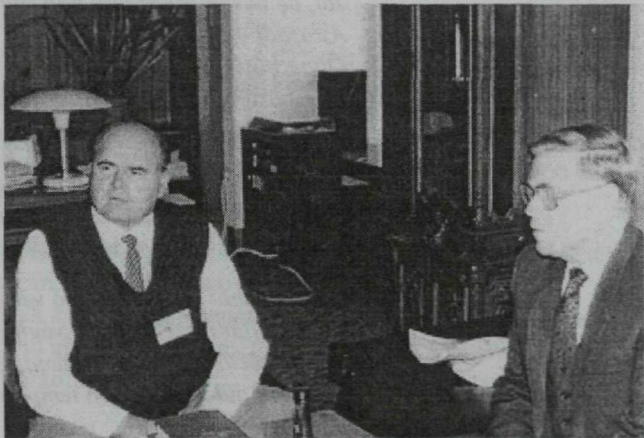
TISZTELETTEL KÖSZÖNTJÜK SELMECZI LÁSZLÓT!

Doktorrá avatása
1971-ben

A Damjanich Múzeum „világhírű”
focicsapata...

Beszélgetés Kuznyecov pro-
fesszorral

UJVÁRY ZOLTÁN

Damjanich a néphagyományban

Az 1848/49-es szabadságharc folklórjának gazdag anyaga gyűlt össze másfélszáz év folyamán. Költészeti alkotások már közvetlenül a szabadságharc alatt keletkeztek, s a bukás után máig fennmaradt hagyományá váltak. A gyűjtött anyag része A szabadságharc népköltészete című kötetben jelent meg (1952). Jól bizonyítja, hogy az országos mozgalom milyen nagy hatással volt a magyar népköltészetre. A folkloristák figyelmét felkeltette egy balladai hangulatú nóta, amelyben — Damjanichot állítva középpontba — az aradi vértanúk kivégzéséről hallunk. A dal, amelyet méltán nevezhetünk balladának is, az egész magyar nyelvterületen ismeretes volt. Nagy számú változatát jegyezték le a néprajzi gyűjtők. Folklorisztikai szempontból különösen jelentős. A ballada szövegének szerzője a szabadságharcban részt vett költő, Lévy József. Költeménye Az aradi nap címmel jelent meg. Szinte nyomban ponyvára kerülhetett, s a szerző neve nélkül különböző kiadványok is közölték. Nemcsak a szájhagyományban terjedt, hanem népi kéziratok könyvecskék lapjain is. Gyűjtő utjaimon több változatot jegyeztem le. A Damjanichról szóló szakaszok mindig elérékenyülést váltottak ki az énekesben. A ballada egyik rövid variánsát közöljük (felvéve: Rimaszombatban 1963-ban)

*Jaj, de búsan süt az őszi nap sugára,
Az aradi várbörtönnek ajtajára.
Ottan búsul tizenhárom magyar vitéz,
Ki a börtön fenekén a halálra kész.*

*Nyílik már a börtönajtó vasas zárja,
Kijöttek ők vérző szívvel haloványan.
Kijöttek ők vérző szívvel haloványan,
Elbúcsúztak ők egymástól katonásan.*

*Damjanichot hagyták végső vértanúnak,
Hogy bajtársi szenvedését végigvárja.
Ott áll köztök mankójára támaszkodva,
Mint egy dülöfélben lévő templom tornya.*

*Ki is jött ő a bitófa közelébe,
Megöleli, megcsókolja keservébe.
Isten veled, szabadságom keresztfája,
Itt halok meg a hazámért nemsokára.*

*Aradi vár, aradi vár, halál völgye,
Tizenhárom magyar hősnek temetője.
Nyljanak a sírjaidon szép virágok,
Hogy feledhetetlen legyen halálok.*

A szabadságharc népköltészete a népdalokon kívül bővelkedik prózai hagyományokban is. Számos elbeszélést hallunk csatákról, hőstettekről, a harcok parancsnokairól. A jelentős egyéniségek közé valóságos legendák kapcsolódnak. Előfordulnak anekdotaszerű történetek is. Ezek közlésére az önkényuralmat követően kerülhetett sor. Egy ilyen gyűjtemény 1868-ban jelent meg *Adomák és jellemző vonások a forradalom és honvédelétekből* címmel. Ebben különböző történeteket, anekdotákat olvashatunk Kossuthról, Bemről, Petőfiről, Nagy Sándorról, Görgeyről és természetesen Damjanichról. A kiejtés szerint közölt névírásból arra következtethetünk, hogy a példák a szájhagyományból valók. Itt a helyes ortográfia szerint írjuk. (A 13-ik történet: Vasárnapi Ujság, 1898;337. A 14-ik A szabadságharc népköltészete, 153.).

1. Damjanich midőn a bácskai táborból följött, a rácokhoz egy saját nyelvükön szerkesztett proclamatíót bocsátott ki, mely szóról szóra így hangzik:

„Kutyák!

Én elmegyek, mint ellenségtek.

Ha ti azalatt fölmertek támadni a magyar nemzet ellen, kiirtlak benneteket a földszinéről, s hogy magja se maradjon rácnak; utoljára magamat lövöm föbe, mint a legutolsó rácot.”

2. Damjanich Komáromnál kocsizás alkalmával eltörvén lábát, midőn Kossuth a betegen fekvőt meglátogató és részvétellel mondá:

— Fél kezem adnám önnek fél lábáért!

— Óh, én akkor — mond a rácok réme — nyakamat tartanám.

3. Damjanich hidegen és büszkén lépett a vérpadra, s miután a bakót megkérte, hogy ne kösse szakállára a kötelet, mert az mindig kedves volt előtte, eltörött lábára mutatott és így szóllott: „Ha te el nem zúzódol, ma már Bécsben vagyok.”

4. Damjanich sokszor a legkellemetlenebb időben is kinn szokott hálni az ég alatt. Oda viteté ki vacsoráját, s ott költötte azt el táborkarával.

Egyszer estve nagyon elkéstek a vacsora kihozatával, a vörössapkások épen akkor már neki ültek a maguk főztének, s a jó gulyáshús szag még éhesebbé tette a vezért.

— Melyiteké az a jószagú pörköltűs?

— A mienk, de biz a mienk! kiáltozák valamennyien, s körülfogták a tábormokot, kínálva mindenféle szuró eszközökkel, mik a kés és villa szerepét parodizálták.

A vezér nem hagyta magát sokáig kínáltatni, leült egy bogrács mellé, s törzstisztjeivel együtt nyakig ette magát a katonáknak főzte paprikás állatból.

Csupán egy pár finyásabb tiszt nem tartott velök, gondolták magukban, majd jön a tábormok vacsorája.

Az meg is jött, hanem a mellé a közhonvédeket ültette a tábormok, cserébe a pörkölt husért.

A várakozók aznap nem ettek vacsorát.

5. Midőn a tápió-bicskei csata alatt, hol Klapka nagy veszteséggel visszaveretett, és ennek segítségére Damjanich küldetett, ez így szólt Görgeyhez:

„—Hát Klapka barátunkat mindig én segítsem ki a sárból?

S ezzel a csatába sietett, alig néhány óra múlva új dicsőség babérja lengett homlokán.

6. Október 6-án vérpadra hurcolása előtt így szólt nevéhez:

— Ha szeretsz, ne mocsold be halálotat azzal, hogy könnyörögj érettem azok előtt, kik nekem, neked és az egész nemzetnek egyiránt hóhérai.

7. Ágyuszó volt legkedvesebb zenéje, s derék verekedés főgyönyöre. El lehet róla mondani, mit Shakespeare Percyról: „Ez embernek nincs jó kedve, hacsak reggelire hét, nyolc darabnyi ellenséget agyon nem vert.”

8. Amily bátor volt, oly gyorsan föltalálta magát. Egyszer a rácok éjjel támadták meg. A téli hideg dacára ő és serege egy ingben álltak ki, s megsza-laszták a rácokat.

9. A lagerdorfi ütközetben pisztolyával lőtte le a szaladó szerbek zászlóvivőjét ezt mondván:

— Nem szaladni való a zászló atyafi

10. Midőn az ítéletet fölolvasták előtte, s abban „Hauptmann Damjanichnak cimezték, büszke daccal igazítá helyre:

— Nich Hauptmann — Generál Damjanich.

11. Damjanich tábormoknak volt egy házi koldusnéja, aki mindennap valami új ürüggyel alkalmatlankodott nála. Egyszer azzal köszönt be hozzá: „én azt álmodtam, hogy a tábormok úr egy font cukrot és a tábormokné asszony egy font kávéét ajándékozott nekem.” Ej az álmok mindig vizsájáról teljesülnek, viszonzá a tábormok. „Tehát a tábormok úr fogja a kávéét adni, a tábormokné asszony meg a cukrot, — így is jó lesz.”

12. A szolnoki csatában a harmadik zászlóaljja vette el a legelső ágyukat az ellenségtől. A csata végével kérdé Damjanich azoknak a neveit, kik magukat kitüntették.

— Kötelességünket teljesítők, semmit egyebet — felelének azok, s egy sem nevezte meg magát, a dicsőség mindnyájuké maradt.

13. Damjanichnak, ha táborban voltak, szokása volt zászlóaljával időzni, amellé telepedni le, és azzal együtt étkezni. Sokszor megtörtént, hogy ha a zászlóaljja paprikása előbb

készült el, mint az ő ebédje vagy vacsorája, leült a fiai közé, jól evett azok ételéből, s ha az övé megérkezett, azt is együtt fogyasztották el. A szolnoki csata estéjén is zászlóalja mellé telepedett le, ottan helyezteté el Guzman nevű tiszti szolgájával elemóziás szekerét, abból kipakkoltatta különböző nagyságú boros kulacsait, volt az 4 vagy 5 darab, fel egészen a fél akósig, s mikor már jól falatozott, megkínálta a közelében levő tiszteket is.

14. Damjanichék túl voltak a Tiszán. A Tisza hidjára két-három német ágyú volt tallározva. Damjanich megkérdezte, kinek van kedve átmenni az ágyúkhöz. Nagyon sokan jelentkeztek, neki is indultak, de bizony megtizedelték a honvédot. Piroslott a Tisza a piros sapkáktól, Damjanich háromszor próbálta újból. Harmadszorra sikerült. Mikor befejezték, Damjanich így szólt a katonákhoz:

— Megérdemelnétek, hogy mindnyájan tisztek legyetek, olyan bátrak voltatok. De mi lenne akkor a harmadik zászlóaljából, ha csupa tiszt lenne benne?

SZABÓ ISTVÁN

Családi gazdaságok és háztartások a polgári korszakban

A magyarországi polgárosodás bármilyen korai kezdeményeire is bukkanunk egy-egy speciális fejlődésű, sajátos társadalmi összetételű, privilégiumokkal rendelkező városunkban, az úgy vélem vitathatatlan, hogy Magyarországon a polgárosodás csak 1867, vagyis a kiegyezés után indul meg. A polgárosodás jelei ugyan megjelentek már néhány városunkban 1848 táján is, az általános érvényű rendelkezések és a széles körű politikai-közigazgatási átalakulás eredménye azonban csak 1867 utáni hosszabb háborúmentes időszakban érvényesülhetett. Az országosan ható intézkedéseknek köszönhetően az addig csak vidékinek, falusinak, főként gazdálkodásból élőknek minősíthető népesség elmozdulhatott egy ettől eltérő, Nyugaton már kialakult másság irányába: a polgárosodás felé. Ez a változás csak a kiegyezés után következhetett be egyetemlegesen. Megindulhatott az új rendelkezések által kialakított és az Osztrák—Magyar Monarchián belül magukra szabott közigazgatás keretei között a városiasodás, a városok életének saját anyagi lehetőségei szerinti tértágítás, egy egységesen felvázolt állami koncepció szerint.

A városiasodás elterjedésével nem tekinthetjük fejlődésbeli ugrásnak, csupán egy lépésnek a felülről, rendelkezésekkel kialakított és biztosított egységes keret új változatos formákkal való kitöltésének irányába. **Hanák** Péter ezt a változást úgy mutatja be, hogy „...a dualizmus első negyedszázadában előrehaladt a társadalom polgári átrétegződése... a polgárosodás folyamata az ország túlnyomó részére kiterjedt, valamennyi osztályt, réteget érintett, számarányukat és a struktúrában elfoglalt helyüket megváltoztatta. Hatása vidékenként és rétegenként erősen ellentmondásos volt. Minél tradicionálisabban élt, gazdálkodott, gondolkodott egy régió vagy réteg, annál inkább megsínylette a tőkés viszonyok előretörését, annál inkább megrekedt vagy lesüllyedt a polgárosodás sodró áramában. Az átrétegződés tehát nagy szociális és regionális eltulodásokat eredményezett, és ezek nyomán új ellentéteket érlelt. Ezek azonban a dualizmus első negyedszázadában jobbadán lappangva gyülemltek. A polgárosodás kezdetén a tőkeviszonyból sarjadt ellentétek, akárcsak hordozó rétegeik, fejletlenek voltak, a feudális struktúra elhaló, hanyatló elemeinek elégedetlenségét pedig egy időre elfedték a gazdasági konjunktúra és a polgári államberendezkedés ígéretes lehetőségei.”¹

Vörös Károly, Hanák Péter, Gyáni Gábor, Kövér György és még sokan mások számtalan könyvet, tanulmányt szenteltek ennek a problémakörnek.² Az említett szerzők egyike sem tekinti a polgárosodás megjelenését ugrásszerű változásnak. Bizonyos esetekben mégis kiemelkedőnek tűnt, főleg olyan helyeken, ahol a feltételek megfelelőbbek, ideálisabbak és már korábban is fejlettebbek voltak, mint az az országos szint, ahonnan 1867 után az ország egyetemlegesen elindult. Olyan településekre gondolunk, ahol például volt egy erős német lakossági mag (szepességi városok, bányavárosok), vagy egy jelentősebb kereskedő réteg (Abonyban, Tiszafüreden a zsidóság), a maga számára már korábban megszervezett és működtetett bizonyos alapintézményeket (iskolákat, kulturális intézményeket, egyleteket), olyanokat, amelyek felállítása egyúttal a polgárosodás megjelenését is jelezte.³ Országos méretekben csak a század utolsó negyedében hoznak létre olyan hivatalokat, intézményeket, amelyek működése nagyobb mértékben igényelte képzett, iskolázott emberek alkalmazását. Új hivatalnokréteg tagjai már eltávolodtak korábbi, kizárólag a földhöz kötött életmódjuktól, a föld által meghatározott életvitelüktől. Életformájuk függetlenné vált lakóhelyüktől. A hivatalok esetében a hat, gyárakban, kereskedelemben a nyolc-tízórás rendszeres nappali munkavégzés is erősítette ezt többek között.

Ez a szigorú szabályok szerint történő, időhatárok közé szorított és egyre szélesebb embercsoportokat érintő munkavégzés átalakította egy sereg ember életmódját. Újfajta iparúzó specialisták és szolgáltató iparosok jelentek meg: gépészek, géplakatosok, óráskok, ékszerészek, fényképészek, cukrászok, műszerészek, fodrászok. Először a nagyobb, valamilyen már polgárosodott városokban, a század végére azonban már a közepes nagyságrendű, majd a kis lélekszámú településeken is.⁴ Szabó László az egyik ilyen kategóriába sorolható település, az 1900-ban 22.352 lakosú Mezőtúr országos hírét alapozó speciális terméke, a kerámia sorsát követve szemléletesen mutatja be ezt a változást.

„A XIX. század második felében — írja — a kivirágzó, jobbágyfelszabadítás utáni erősödő parasztkultúra izlésvilágába a túri edények harmonikusan illeszkedtek bele. A fazekasok száma emelkedőben van. A századvég millenniumi hangulata még ideig-óráig fenn tartja az érdeklődést, de az erősödő gyáripar termékeivel, a nagyobb üzemek által szállított olcsó termékekkel (üvegedények, öntöttvas főzőedények keménycserep és porcelán, később fajansz áruk) már nem tudja felvenni a versenyt az agyagipar. A nagyszámú fekete edényt készítő kisiparos csakúgy tönkremegy, mint a virágos edényeket készítő tehetséges mesterek egész sora.”⁵

Az iparosokból, a kereskedőkből, a tisztviselőkből, a jobb módú virilista gazdálkodókból áll össze az új képlet, a polgári Magyarországot képviselő egyik meghatározó társadalmi alakulat.

Szolnok megyében ennek is egy speciális változatával szembesülünk. Jász-Nagykun-Szolnok vármegye ugyanis tipikusan mezőgazdasági terület több évszázadra visszamenően. Ahol a gazdálkodás jelentette mindig is a megélhetés alapját. Mégpedig abban a formában, hogy a megyét meghatározó két alapterület, a Nagykunság és a Jászság lakosai privilégiumaik birtokában az ország jobbágyi-földesúri részeihez képest jelentősebb önkezelési lehetőségek birtokában szabadabban fejleszthettek, vállalkozhattak, s bizonyos határokig szinte önállóan, egyénekre méretezeten is intézkedhettek. Vagyis jó száz esztendővel a hasonló jogok törvénybe iktatása előtt már szinte kapitalista módon

gazdálkodhattak, kereskedhettek. Ez más országrészekhez képest jelentékeny anyagi felfutást eredményezett elsősorban területeiket tekintve, de egyénekre vetítve is. Ennek a paraszti társadalomnak a felsőbb rétege ezeknek a kedvezményeknek a következtében meglehetősen jó társadalmi szintre tudott emelkedni. Ez a Jászságban közel 40 holdnyi földet és a hozzá tartozó jószágállományt, a Nagykunszágban, ahol a nem annyira földben mértek, mint inkább állatlétszámban, 60—100 birkát, teheneket, lovakat jelentett inkább. Ez alól talán két település mutatott eltérést, a Hármaskerület központja, Jászberény, mert hiszen itt a szervezeti apparátus működése miatt hivatali intézmények működtek képzett iskolázott alkalmazottakkal, és Szolnok, a kamaraváros. A sókereskedelem, a szálfáusztatás, illetve az 1785-ig itt állomásozó osztrák katonaság adott más jelleget a településnek.⁶ Ezek viszont egészen más kategóriába tartoztak mindig idegen ajkúságuk, idegen származásuk miatt, külön testként léteztek a városban egészen a kiegyezésig, vagyis elmagyarosodásukig. Egyébként sem volt jellemzője Szolnoknak, hogy nagy és jelentős mezőgazdasági tevékenységet folytatott a lakossága, hiszen területe a vízjárások miatt nagyon szűk, bezárt volt, lényegesen nem lehetett tágítani.

Mindezek miatt a polgárosodás folyamata ezeken a területeken még lassúbb volt, mint az ország egyéb vidékein. Ráadásul a megye nagyobbik felében privilégiumaik miatt a települések legtöbbször mezővárosi formációban élt, ami azt jelentette, hogy a gazdálkodás dominált. A Szolnok megyei településeknek ez a jellegzetessége megmaradt még a polgárinak nevezett korszakban is. Lassú változások bekövetkeztek ugyan. Egyfelől a paraszti életformához kötődő gazdálkodók folyamatosan, észlelhetően idomultak, igazodtak a mintaadó rétegekhez (megyei életet irányító dzsentroid tisztviselők, megyei funkcionáriusok, idegenből jött iskolázott honoráciorok, az emancipáció után a bankügyleteket, ipari kereskedelmi életet irányító-meghatározó zsidóság). Másrészt megfigyelhető a felülről lefelé irányuló igazodás is, hiszen a megyei-városi vezetők maguk is a földhöz kötődtek még alig néhány évvel korábban, és ebben az időszakban is megvoltak a vidéki birtokaik, érdekeltségeik, s bár egyre jobban elvágták a gazdálkodáshoz kötő szálaikat, egy negyvenholdas szolnoki gazda közelségétől már nem idegenkedtek.

Mindez a kettősség azt jelenti, hogy Jász-Nagykun-Szolnok vármegye viszonylatában még az 1930-as években sem beszélhetünk igazi polgárokról, hanem csak *parasztpolgárokról*. A paraszti jellegű, iparosodás irányába elinduló mezővárosoknak a kor követelményeinek megfelelően polgári fejlődés irányába kellett elmozdulniuk, ráadásul úgy, hogy a városképet érintő külsődlegességek ellenére a lakosság tösgyökeres része, vagyis a magot képező őslakosok mindvégig megmaradtak a gazdálkodás valamilyen fokú művelésénél. Még akkor sem hagytak fel a gazdálkodás bizonyos formációival az egykori földművesek gyerekei, ha az ipar vagy hivatal mellett voksoltak. Ez egy meglehetősen furcsa keveredést okozott a századforduló tájékán általában megugró létszámú települések társadalmában. Azt jelentette, hogy *a lakosság zöme tanulmányai* (lehetett az mesterség elsajátítása vagy diplomaszerezés) *ellenére is megmaradt mezővárosinak*, nagy vagy kisparasztnak minősülő, s csak *lépésről lépésre polgárosodó eredeti környezetében*. Szülei házában élt, vagy házasság esetén ahhoz hasonlóan. Az udvaron baromfit tartott, a padlásán terményt, a pincében zöldséget, krumplit, bort. Még a város belterületén lévő házaikban is konyhakertet, szárnyasoknak ketreceket alakított ki. Emiatt hagyományosak maradtak még az új, ekkor

már polgári igények szerint épített belterületi lakásaik is, ahová behordtak, elhelyeztek minden, egykori paraszt őseiktől öröklött használati tárgyat, bútort is. Természetesen az új, polgári kor igényeinek megfelelően, és műveltségük, világlátottságuk birtokában ezeket már nem kizárólagos jelleggel használták (sajnálták kidobni, érzelmi okok, emlékek miatt ragaszkodtak egyes tárgyakhoz), hanem egyéni ízlés szerint az ekkor már szép számmal és gazdag árukínálattal rendelkező helyi üzletekben kapható gyári termékekkel, a polgárosodás folyamatát is jelző országos terítésű árúkkal keverték.⁷

Ez a kettősség azonban mindvégig megmaradt. Természetesen az eltérő fejlődés, a különböző körülmények miatt a települések a városiasodás más-más tüneteit mutatták. A mezővárosi települések is. Olyanok például, mint Kunszentmárton. Ennek természetesen más okai is voltak, hiszen közigazgatásilag is mindig újabb és újabb besorolást kaptak. Például a múlt század végén több jáász település, de az említett Kunszentmárton is. A megye megalakulása után megkapták a városi rangot, viszont a városi működés feltételeinek nem tudtak megfelelni. Nem tudták a megfelelő csatorna-, vízhálózat-, közvilágítás-, szilárd útburkolatot a helyi lakosok adóiból a kívánt idő alatt elővarázsolni, ezért lemondtak a városi rangjukról és visszaminősültek nagyközséggé.⁸

Ez a kettősség a tárgyi kultúrában tökéletesen követhető. Jómagam világ életemben múzeumban dolgozván elsősorban tárgyakhoz kötődve gondolkodom. Ezt ismerem és a példáimat is ebből a körből citálom. Vagyis arról szeretnék néhány gondolatot megfogalmazni, hogy *a muzeológia területén ez a forrástípus hogyan jelentkezik*, mi elemezhető ki belőle.

A múzeumok mindig is szűkös anyagi lehetőségekkel rendelkeztek és rendelkeznek. Ezek költségvetéséből a polgári, nagypolgári értékeket képviselő tárgyakat, bútorokat, ruházati és használati cikkeket szinte lehetetlen egy múzeum számára megvásárolni (lásd a napjainkban gombamód szaporodó aukciós házakat, galériákat csillagászati árakkal), és különösképpen ritkaság egy tételben megvásárolni, vagyis egyetlen komplex anyagként begyűjteni, egyetlen háztartásból, lakásból, hagyatékából. Ezért a magunk gyakorlatában a gyűjtést úgy alakítottuk, hogy nem felülről, a mintaadó rétegek oldaláról közelítettünk, hanem a paraszti oldal felől, vagyis azt a viszonylag kevesebb anyagiakat igénylő, tehát elérhető tárgyi anyagot preferáltuk, ami pénzkereteinkkel elérhető volt, és ezt egészítettük ki a nagypolgárság által használt tárgyakkal, egyedi darabokkal. Erre nemcsak az említett korlátolt lehetőségek kényszerítették, hanem amint már fentebb is említettük; kutatott területünkön a *parasztpolgári életforma volt a domináns*. Még a harmincas években is ez jellemezte megyénk, de kissé tágítva a kört, az alföldi térség lakóinak életmódját. Minduntalan azt tapasztaltuk, hogy ebből a parasztpolgári mentalitásból térségünkben a paraszti a nagyobb horderejű még a közelmúltban is, tekintsük akár épületeiket, berendezési tárgyaikat, konyhai használati eszközeiket, textíliáikat, a lakásdíszeket, viseleti darabokat, illetve az ezekhez társítható írásos anyagot (lett legyen az családi iratanyag, vagy levéltári dokumentum), amelyet lényegében úgy használhattunk, mintha egy-egy parasztpolgári család tulajdonát képező tárgyaknak valamiféle leltáríve lett volna. Kiténik belőlük, hogy mikor vásároltak rádiót, porszívót, kisebb háztartási gépet, mert ezeknek a bizonylatait, garancialeveleit, egy-egy szerkezet javítását igazoló bizonylatokat minden rendszeres családi életet élő közösségben ilyen vagy olyan okok miatt hosszú ideig megőrizték. Generációkra

visszamenőleg is. Ezek olyan apróságok például egy levéltár számára, amiből legjobb esetben egy-egy példány szükséges mutatóként, korjelzőként. *De egy paraszti, parasztpolgári háztartásban, gazdaságban*, ahol néhány négyszögöl föld megvásárlása, vízvezeték létesítése a családi házban, egy kerékpár beszerzése a család életében olyan komoly előrelépést, gyarapodást jelentett, hogy ezeknek az akcióknak a dokumentumait már csak emlékként is megőrizték a családtagok. Az ingatlanvásárlásokról nem is szólva, hiszen még napjainkban is számtalan nyomtatványon olvashatjuk, hogy a bizonylat évekig megőrzendő. A polgárosodással együtt járó ügyintéző-hivatalnok világban pedig mindenki saját tapasztalatából is megismerhette a hivatalos okmányok főként peres ügyekben, örökösödési eljárásoknál igazoló értékét.

A múzeumok ilyen forrásokra tudnak munkájuk során támaszkodni. Ezeket tudják begyűjteni, ezek azok a hitelesítő eszközök, amelyek az úgynevezett „szóltan” tárgyakat igazolják, erősítik. Mellettük azok az apró tárgyak (például említhetünk néhányat; Franck kávé doboz, Huszár zsilettpenge, helyi gyógyszertár feliratával ellátott orvosságos doboz, parfümös üvegek, reklámozás céljából készült hamutálcák), amelyek némelyike legfeljebb egy egy speciális gyűjtőkörű múzeumban fedezhető fel esetenként. Ám azok országos terítésben mutatják be ezeket is, míg ha az ilyen jellegű anyag egy kisebb területről, egy városból, községből származik és nagyobb számban kerül bemutatásra, annak a helynek az áruellátottságát is mutatja bizonyos mértékig, illetve jelzi a használók támasztotta igényeket is némely áruφέlésegek iránt.⁹

Ugyanez *nemcsak a háztartásra*, a család életét tükröző tárgyi emlékanyagra vonatkozik, hanem *az e helyeken domináns családi gazdálkodásra* is. Miként már fentebb említettük, elsősorban anyagi behatároltság miatt nagyon ritka eset, hogy egy múzeum még meg nem bolygatott tárgye gyűttes, hagyaték birtokába jusson. Munkánk során — szerencsére — volt néhány ilyen alkalom. (Csak példaként említem a túrkevei Dani Szabó gazdaságot, a kunszentmártoni Tóth hagyatékot, a jászódózsai Kiss család iratanyagát a parasztpolgári oldalról, de a polgári életmódot képviselő Méth féle anyagegyüttest, vagy a már e téma kortárs gyűjtőjének, dokumentálójának is számító Kontsek hagyatékot is hozhatom a nagypolgári oldalról.¹⁰ Ezek azonban — hogy úgy mondjuk — ritka és szerencsés fogások. Arra viszont igen sok lehetőség adódik, hogy ha nem is kerülnek, kerülhetnek a tárgyak a múzeumba, gyűjteménybe, a felleltározásuk, leírásuk, dokumentálásuk megtörténhet. S bármikor elemezhető, bizonyítékként használható. Ez tulajdonképpen egy olyan előleltározás, amit nem feltétlenül követ az anyag begyűjtése. Magunk ezt a változatot több ízben alkalmaztuk.

A Tóth hagyaték azonban teljességével lehetőséget adott egy olyan módszertan kidolgozására, amellyel nemcsak az eredeti állapot rögzíthető, de maga a mozgatható anyag begyűjthető, a muzeológia keretein belül feldolgozható. Ezért röviden szeretném ismertetni ezt az 1970-es évek második felétől elkezdett munkánkat, amelynek során a még élő két családtaggal folytatott megismerkedésünktől kezdve az anyag megszerzésén keresztül a teljes feldolgozásig a hagyatékot begyűjtöttük, regisztráltuk és mint *történeti forrást* alkalmaztuk.

A Tóth hagyaték esetében különös szerencsénk volt. Egy viszonylag egyben tartott anyagegyüttesben merülhettünk el, és mivel egykori használói, a 89, illetve a 80 esztendő

testvérek magatehetetlenné válva szociális otthonba vonultak, a megvásárolt anyagot szabad elképzelésünk szerint dolgozhattuk fel. Mindenek előtt egy topográfiai felmérést végeztünk, és rögzítettük a portán lévő eredeti állapotot. Fotózással, rajzolással, mérésekkel, illetve minden talált tárggyal kapcsolatos észrevételünk, megjegyzésünk és tapasztalataink magnószalagra vételével. Ez a legelső fázis azért volt fontos és később azért bizonyult talán a leglényegesebbnek, mert az önmagukban értéktelen, begyűjthetetlen vagy megőrzést nem igénylő dolgokról a múzeumba való beszállítás után csak ez a nyom maradt meg. Másrészt a tárgyak eredeti környezetükben olyan részleteket is elmondtak a tulajdonosok életmódjáról, amelyek nem csupán a tárgyak jellemző tulajdonságaiból eredtek. Gondolunk itt például az előtérben lévő, elől lévő dolgok gyakoribb használatára. Idős nőkről lévén szó, magától értetődően több derékra, vállra, térdre borítható meleg kendő, székülésre tehető párna, textília volt kézközben. Az imakönyvek között tulajdonosukat illetően a beléjük helyezett iratok, személyes emlékek mellett megtalálási helyük is segített tájékozódni. A 89 éves Erzsébet és a 80 éves Katalin másutt őrizték elhalt szüleik néhány relikviáját, másutt Anna testvérük és annak férje után maradt holmijait. A paraszti jellegű gazdasági eszközökből jószerevel semmit sem dobtak el. Ha valami nem felelt már meg eredeti funkciójának, csináltak belőle valami mást. Törött kaszadarabból például házilag barkácsolt, hengeres nyelű kaszakést, amit mindenféle ház körüli munkánál használtak, többek között ezzel vágták az aprójószág számára a „salátát”. De ugyanígy változtatta használati célját a mázapatgott főzödény, vagy a kamra régi zsírosbödönjei, mosófazekai, amelyekben a kemencefűtés végleges felszámolása után alkalmazott olajkályhák tüzelőolaját tárolták. E teljes lajstromozás, állapotörögztetés során, közben és után nyilvánvalóvá vált, hogy nem feltétlenül szükséges minden, a portán található tárgyat beszállítani.

Mellőzhetjük az általánosan használt, a múzeum gyűjteményében már szereplő, ám jobb állapotú ugyanolyan tucattermékeket. A különféle tisztítószerekből, ma is használatos háztartási cikkekből elég csupán mutatóba egy-egy érintetlen csomag. Volt aztán az anyagegyüttesnek egy olyan része, amely eleve veszendő, önmagában értéktelen dolgokból áll, amelyek felmérése, helyük rögzítése azért fontos, mert bolygatás után örökre megsemmisülnek. A ház cseréptető verandájának faragott végű gerendáira, tetőléceire például számtalan tárgy volt felakasztva betűzködve. Bádogtölcsér, bevert rozsdás kampón zacskóban szárított barackmag, pirospaprika, ültetőfák, kis madzagra csipentett ruhacsipeszek, dugók, üvegmosó kefék, lámpabelek, különféle dobozokban szegek, gyűszűk, konzervnyitók. Hasonló módon kerültek leírásra a fal tékában elhelyezett gyógy- és piperecikkek, az orvoságos szekrényke kenőcsös, pirulás dobozkái, a mellettük lévő imakönyvekkel, énekeskönyvekkel, szentképekkel. De maguknak a szobáknak, a konyhának a berendezési tárgyai a falon, asztalon, szekrényekben lévő holmikkal együtt kerültek felmérésre. Eddig a fázisig, ilyen mértékű anyagfelmérésig, állapotörögztetésig akkor is eljuthatunk, ha a tulajdonossal nem tudunk vételi megállapodást kötni. Esetünkben azonban ez is sikerült.

Ezt követte a beszállítandó anyag elsődleges szelekciója. Ez nem más, mint a múzeumba kerülő tárgyak szétválasztása a legegyszerűbb szempont szerint, és a már valamilyen formában érintett anyag (fotózásra, rajzolásra került, a tulajdonos tett rá a helyszínen valamiféle megjegyzést, valamilyen összefüggésben magunk jelöltük meg) azonosítási számmal való ellátása. Esetünkben például több szentkép volt a falon, amelynek helye

bekerült a szoba helyszínrajzába, s igen sokat találtunk a kamrában egymáshoz támasztva. Az azonosítási számok alapján tudtuk csak megállapítani a beszállítás után, hogy melyiket honnan vettük elő. A szétválasztásnál történt meg az anyagegyüttes szempontjából lényegtelennek ítélt, megőrzést nem igénylő dolgok selejtezése. A begyűjtés menete az anyag természetéből adódott; külön szállítottuk be a bútorokat, külön az edényeket, a szerszámokat, eszközöket, a ruhaneműt és textíliát, majd az apróbb tárgyakat. A szállításra való előkészítésnél, egyelőre válogatás nélkül külön kosarakba szortíroztuk a papíryanagot, mint a hagyatéki anyag feldolgozásának másik alapvető matériáját. Így már az első szelekció után együtt volt a papíryanag, a különféle funkciójú méretű és anyagú tárgyak, és eleve nem hoztuk be a megőrzést nem igénylő dolgokat. Az ezután következő fázisok már a múzeumi feldolgozás megszokott menetét követték.

1980-ban a begyűjtött hagyatékat összes vonatkozásával együtt kiállításon mutattuk be. 1981-ben pedig **Egy földmunkás család hagyatéka** címmel lényegében a család történetét dokumentálva megjelentettük a kiállítás vezetőjét, amelynek II. köteteként közzétettük **A begyűjtés és feldolgozás módszerét**. Egy múlt század 80-as éveiktől a hetvenes évekig alakuló, polgárosodó családi gazdaság, háztartás történeti forrásértékének igazolásaként.¹¹

Jegyzetek: 1. Hanák Péter: Magyarország társadalma a századforduló idején. In: Magyarország története 1890—1918. I. Budapest, 1978. — 2. Vörös Károly: Hétköznapok a polgári Magyarországon. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. 22. Budapest, 1997.; — Gyáni Gábor—Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Budapest, 1998. — 3. Szabó István: A Jászság és a zsidók kapcsolata. In: Ünnepi kötet Szabó László tiszteletére. (Szerk. Ujváry Zoltán). Debrecen, 1999.; — Orbánné Szegő Ágnes: A tiszafüredi zsidóság története és demográfiája. Tiszafüred, 1995.; — Vadász István: A Közép-Tiszavidék kisvárosai a XIX—XX. században. Szolnok—Tiszafüred, 1995. — 4. Szabó László: Paraszt-polgár-paraszt-polgár. (Gondolatok a mezővárosi kultúra jellegéről). In: Kunszentmárton kisipara. (Szerk. Bereczki Ibolya—Szabó László). A Kunszentmártonban 1982. október 29—30-án rendezett tanácskozás előadásai. Szolnok, 1982. 5. Szabó László (Gulyás Évával): A mezőtúri kerámia. (Kiállításvezető). Mezőtúr, 1983. — 6. Bellon Tibor: Nagyunság. Budapest, 1979.; — Szabó László: A jász etnikai csoport II. A Jászság társadalomnéprajza a XVIII—XIX. században. Szolnok, 1982.; — uo.: Jászság. Budapest, 1982.; — *Varia Museologica*. Dolgozatok a szolnoki múzeum gyűjtőterületéről. Kaposvári Gyula válogatott írásai és bibliográfiája. Szolnok, 1996. — 7. Szabó István: Városi polgárok a századelőn. In: Történeti állandó kiállítás a szolnoki Damjanich Múzeumban. Szolnok, 1999. — 8. Szabó László: Jász-Nagykun-Szolnok megye rövid története írásban és képekben. Szolnok, 1996. — 9. Szabó István: Egy kiállítás képei... (Plein air festészet a magyar művészetben). In: Múzeumi Levelek 22—23. sz. (szerk. Szabó László—Zádor Béla). Szolnok, 1974. — 10. Szabó László: A túrkevei Dani-Szabó család birtokának alakulása 1745—1918 között. In: Emlékkönyv a Túrkevei Múzeum fennállásának 20. évfordulójára (szerk. Dankó Imre). Túrkeve, 1971.; — Szabó István: Egy jászdzózsai család genealógiája. In: Jászdzózsai és a palócság. Eger—Szolnok, 1973.; — uo.: A mezővárosi életmód-kutatás múzeológiai módszerei és forrásai. In: Rendi társadalom — paraszti társadalom 2. Gyula, 1989.; — uo.: Városi polgárok a századelőn. Történeti állandó kiállítás a szolnoki Damjanich Múzeumban. Szolnok, 1999.; — uo.: Gulyás Katalin: Polgári lakás-polgári életmód a századfordulón. — 11. Szabó István: Egy földmunkás család hagyatéka. I—II. Szolnok, 1981.

URBÁN LÁSZLÓ

Túrkeve termelősövetkezeti várossá válása a dokumentumok tükrében

Túrkeve történetének több mint egy évtizeden át közvetlenül, azt követően pedig közvetve egyik alapvető jelentőségű tényezője volt az a szerepkör, amely ötven esztendeje alakult ki. Első termelősövetkezeti város mivoltából adódóan sorsát, fejlődési irányát és lehetőségeit elsősorban az agrárpolitika által a hatvanas évek elejéig rá rótt feladatok és azok következményei határozták meg.

A termelősövetkezeti várossá válása a kollektivizálás 1948 őszi megindítása után alig két és fél esztendő alatt történt meg. Az átalakulási folyamat nagy része azonban még ennél is rövidebb idő alatt zajlott le. A termelősövetkezeti gazdaságok még 1950 tavaszán is — Túrkevén éppúgy, mint országshoz — szegényparaszti társulások voltak, működésük akkor még — a földreform juttatottjai kivételével — a kis- és középparasztságot közvetlenül gyakorlatilag nem érintette, a város határának alig több mint negyede tartozott a szövetkezeti szektorhoz. 1951 márciusában viszont helyi szinten az összterület kétharmada, a szántónak pedig több mint négyötöde termelősövetkezeti keretek közt volt. A fordulatszerű változás okai és tényezői már közvetlenül az események után az érdeklődés előterébe kerültek. „Hogyan lett Túrkeve termelősövetkezeti város?” — tette fel a kérdést az MDP Központi Vezetőségének brosúrája 1951-ben. Válasza természetesen a propagandacélok-
nak megfelelően egyoldalú és tendenciózus volt. A korabeli dokumentumok alapján lényegesen eltérő magyarázat adható. Jelen tanulmány az egykori feljegyzések és jelentések alapján igyekszik hitelesebb, bár - jelentős részben a terjedelmi korlátok miatt - nem teljes képet adni a történetekről.

A gyökeres fordulat programozása lényegében már 1950 elején megkezdődött. A január 18.-i MDP KV titkársági ülésen jóváhagyott előterjesztés a súlyponti járások kijelölésével kapcsolatban leszögezte: „Ezekben a járásokban el kell érni 1951 őszére, hogy 50-60 olyan község legyen, amelyben a dolgozó parasztság döntő többsége már belépett a termelősövetkezetekbe.”¹ A célkitűzésről 1950 első felében a továbbiakban nem esett szó, az ősz folyamán azonban már több esetben. A Földművelésügyi Minisztérium termelősövetkezeti főosztálya által 1950 október 4-én megfogalmazott tervben² megjelent a „szocialista község” fogalma, vagyis az egyes településeken való teljes kollektivizálás igénye. A dokumentum utal arra is, hogy a nagy területű tsz-ek közelítik meg leginkább a kolhozok

üzemméreteit, tehát a szovjet példa követésére legalkalmasabbnak látszanak. Ez utóbbi elem alapvető fontosságúvá vált Túrkeve szerepkörének alakulásában. A területkoncentráció tekintetében ugyanis a minisztériumi terv megfogalmazásakor a város az agrárpolitikai elvárásoknak már kiválóan megfelelt. 1950-ben Túrkevéen túlteljesítették a területnagyság előirányzatait. A Földművelésügyi Minisztérium június 28.-án az őszi felfejlesztés céljául azt jelölte meg, hogy a termelőszövetkezetek és tszcs-k átlagterülete elérje a 340 kat.h.³ Helyben már a kampány megkezdése előtt ennél nagyobb volt a megfelelő mutató, szeptember 30.-án pedig már a háromszorosát is meghaladta, az 5 szövetkezeti gazdaság átlagában elérve az 1.291,4 kat.h.⁴ A korabeli viszonyokhoz képest igen magas területi átlag nagy különbségeket takart. A 3496 kat.h.-s Vörös Csillag Tsz mellett a Szabadság 520 kat.h.-dal az I. típusú Petőfi Tszcs pedig 68 kat.h.-dal működött.⁵

A Vörös Csillag Tsz nemcsak a helybeli közös gazdaságok közül emelkedett ki területnagyságával, hanem az ország összes szövetkezetei közül is. Az 1950 szeptemberében készült összegző jelentések szerint országos viszonylatban csupán két 3000 kh feletti termelőszövetkezet található, ezek közül is a kevi volt a nagyobb, területét a szeptember 5-i jelentés 3400 kh-ra, a szeptember 25-i dokumentum 3340 kat.h.-ra tette.⁶ Elsőségét az év vége felé is megtartotta, de akkor már nem osztatlanul, a november 23-i minisztériumi jelentés szerint a túrkevei Vörös Csillag és a nádudvari Sztálin Tsz egyaránt 3600 kat.h.-s.⁷

A kiemelkedően nagy területkoncentráció az agrárpolitika érdeklődésének előterébe állította a várost, és sok előnyt is szerzett az itteni termelőszövetkezeteknek a többi közös gazdasággal szemben. Az ország számos politikai és gazdasági vezetője kért információkat az itteni szövetkezetekről, vagy szerzett személyes tapasztalatokat azokról. Többek között — 1950 szeptemberében — alföldi látogatása során Dobi István miniszterelnök is megsejmelte a Vörös Csillag Tsz-t.⁸

A nagy területű közös gazdaságok favorizálása nem csupán a magas szintű látogatásokban és a gyakori helyzetfelmérésekben érezte hatását. 1950 őszen az üzem- és munkaszervezés fejlesztését, valamint a gazdasági megszilárdítást célzó tervekben is külön szóltak róluk. Az irányító szervek olyan programot fogalmaztak meg számukra, amely arra enged következtetni, hogy az agrárpolitika a mintaszövetkezeti funkciót rájuk kívánta ruházni és ennek sikeressége végett fokozott támogatást biztosítani.⁹

A központi támogatási ígérek ösztönzőleg hatottak a megyei és helyi vezetőkre, akik a termelőszövetkezeti szervezés 1950. őszi előrehaladása alapján egyébként is a kis- és középparaszti ellenállás megtörését kívánták elérni. A látványos sikerre erőteljesen törekedtek, mert a megyei pártbizottság 1950. decemberi megítélése szerint „az elért eredmények korántsem elegendők ahhoz, hogy a termelőszövetkezeti mozgalom fejlesztése terén Szolnok megye területén megelégedhetnénk”.¹⁰ A párt- és állami szervek egyértelműen a kollektivizálás gyorsítása mellett foglaltak állást. „Ha ezzel a tempóval és ütemben csináljuk a dolgot, akkor le fogunk maradni, mert a falu szocializálása nem tarthat 10 évig.” — hangoztatta a megyei tanács mezőgazdasági osztályvezetője 1951. január 10.-én.¹¹

A termelőszövetkezeti szektor szélesítését szolgáló szervezés 1951. január közepén ismét lendületet kapott. Ebben az irányító szervek és a közös gazdaságok erejét és figyelmét lekötő őszi mezőgazdasági munkák és zárszámadások befejezése mellett jelentős szerepet játszott a Magyar Dolgozók Pártja 1951. február 25. és március 2. között lezajlott II. kong-

resszusa tiszteletére tett vállalás, amely Túrkeve teljes kollektivizálásának előre hozását is magában foglalta. Eredetileg ugyanis „Túrkeve csak szeptemberre tervezte szocialista várossá való fejlődését”.¹² A városi pártbizottság azonban 1950. végén megváltoztatta álláspontját és úgy ítélte meg a helyzetet, hogy lehetőség van a szövetkezeti várossá alakulásra.¹³ A megyei vezetőkkel tanácskozva a túrkevei pártszervezet és tanács képviselői „fegyelmi terhe mellett is” vállalták, hogy a II. Kongresszus kezdetére elérik a 70 százalékos kollektivizálási szintet.¹⁴ Ezt követően — a megyei tanács mezőgazdasági osztálya egykori vezetőjének visszaemlékezése szerint — „a megyei pártbizottság elhatározta, hogy a kongresszus idejére termelőszövetkezeti várossá fejlesszük Túrkevét, Karcagot, Kisújszállást és Mezőtúrt”.¹⁵

A döntés után a nyilvánosságra nem hozott, de központinak tekintett célkitűzés jegyében megyei aktivcsoportokat hoztak létre, amelyeket főleg a termelőszövetkezeti várossá és községgé szervezendő településekre küldtek ki.¹⁶ A túrkevei, karcagi, kisújszállási és mezőtúri átszervezés irányítására a megyei pártbizottság öttagú fejlesztési bizottságot is létrehozott azzal a feladattal, hogy a helyszínen irányítsa a kollektivizálási kampányt.¹⁷ A bizottság vezetésével, a megyében központilag toborzott agitátorok oda irányításával és a helyi erők nagymértékű mozgósításával a január közepén megindított felfejlesztési akció során sikerült elérni az előző hónapokban eredménytelenül szorgalmazott áttörést. Február elején a „dolgozó paraszt” kategóriába sorolt agrártermelőknek már 78 százaléka a szövetkezetekhez tartozott, és a termelőszövetkezetek és termelőcsoportok területi részesedése elérte a város határának 70 százalékát.¹⁸ A kongresszusi kollektivizálási kampány keretében lényegében egy hónap alatt felszámolták a városban a magángazdaságokat. 1951. február 18-án Túrkevét — elsőként az országban — a városi tanács ünnepi ülésén a meghívottak, köztük külföldiek¹⁹ jelenlétében termelőszövetkezeti várossá nyilvánították.²⁰

A fordulat számos tényező együttes hatására következett be. Szerepet játszottak benne a helybeli termelőszövetkezetek 1950. évi gazdasági eredményeinek és a paraszti gazdálkodásban mutatkozó nehézségeknek a hatásai,²¹ valamint a társadalmi-politikai helyzet több eleme. Ősztönzően hatott január végén a tagok által bevitt állatok árának és az őszi munkák díjának kifizetése is, továbbá a korábban kilátásba helyezett 70 gép megérkezése.²² Döntő jelentőségűnek azonban a gazdasági, politikai, valamint adminisztratív nyomás eszközeit széleskörűen alkalmazó, koncentrált és erőteljes szervezési kampány bizonyult.

A paraszti ellenállás meggyengüléséhez számottevően hozzájárult, hogy az egyéni termelőkre nehezedő beszolgáltatási és adóterhek, valamint a tagosítások aláásták munkájuk eredményességét. Ennek hatására 1950. utolsó és 1951. első heteiben helyenként a közép-parasztok is nagyobb mértékben vállaltak részt az új termelőszövetkezeti csoportok létrehozásában, ami azonban még nem jelentette a tömeges belépés megindulását.

Összességében a kongresszusi kollektivizálási kampány megindítása előtti hetekben és hónapokban a városban elért eredményekkel elégedettek voltak a szervezők. Túrkevét már az 1950. nyár végi felfejlesztéskor is olyan településként jelölték meg, amely „kimagasló eredményt tudott kimutatni megyei, sőt országos viszonylatban”.²³ Az 1951. január 10-i megyei mezőgazdaságfejlesztési bizottsági értekezleten ismét elismerően szóltak a városról.²⁴

Január közepétől a termelőszövetkezeti várossá válást kilátásba helyező kongresszusi vállalás jegyében a szervezőtevékenység erőteljesen fokozódott. Széleskörűen mozgósi-

tották a termelőszövetkezeti tagságot, a tömegszervezeteket, a párt- és tanács apparátust, a gépállomás dolgozóit, agitátorok érkeztek más községekből, ipari üzemekből és a megyei szervektől is. A kampány irányítói a központi útmutatásoknak megfelelően az egyik legfontosabb feladatuknak tekintették a közös gazdaságok tagjainak bevonását a szervező munkába. Erre annál is inkább nagy hangsúlyt helyeztek, mert az 1950. nyárvégi, őszeleji felfejlesztés során a korábban beléptek agitációs tevékenysége kismértékű volt. 1951. elején is tartalmaztak ilyen panaszokat a jelentések, Túrkevét azonban — február 6-án — jó példaként említették.²⁵ Az egykori kimutatás szerint itt a szervezési akció kezdetén körülbelül 300, az utolsó két hétben pedig már 600 termelőszövetkezeti tag végzett népnevelő munkát.²⁶ Február elején a Vörös Csillag Tsz-ből 150-en vettek részt az agitációban.²⁷ A megyei tanács mezőgazdasági osztályának 1951. március 21-i jelentése elismerően állapította meg, hogy Túrkevéen az újonnan belépteket is bevonták az agitációs munkába.²⁸ Ez utóbbi eljárás értékelésénél azonban nem szóltak arról, hogy miként propagálták a közös gazdálkodást azok, akik maguk is nehezen fogadták el azt.

1950/51. fordulóján a helyi erők mozgósítása során nagy hangsúlyt kapott a tömegszervezetek aktivizálása. Szerepüket az agrárpolitika elsősorban abban jelölte meg, hogy egyéni gazdálkodó tagjaikat meggyőzzék a termelőszövetkezetbe lépés előnyeiről. Tevékenységüket a város átszervezésében a korabeli értékelések fontosnak minősítették. A kampány tapasztalatairól adott 1951. március 17-i jelentés szerint a pártbizottságok és pártszervezetek erején, a meglévő szövetkezetek eredményein és az állami mezőgazdasági üzemek pozitív hatásán túl az is számottevő szerepet játszott a megyei vezetés vállalásának teljesítésében, hogy a tömegszervezetek széles társadalmi bázissal rendelkeztek, Túrkevéen különösen a DÉFOSZ.²⁹

A helyi erők széles körű bevetésének jelentőségét az adta meg, hogy a szervezési költségek növelése nélkül sokszorozta meg az agitációs tevékenység személyi állományát. Túrkevéen például „állami vonalon” átlagosan 60 fő vett részt a felfejlesztésben, akiknek mozgatása (gépkocsi-, üzemanyag- és útiköltségük révén) a kampány során 80.000 Ft-ba került, a propagandaanyag biztosítására felhasznált 10.000 Ft-on kívül.³⁰ A város termelőszövetkezeteinek, földművesszövetkezetének és tömegszervezeteinek tagsága, valamint gépállomásának dolgozói viszont több százan vettek részt a kampányban, ami nem járt kiadásokkal.

A nagymértékű mozgósítás és erőkoncentráció lehetővé tette a fokozott agitációs tevékenység állandósítását. A megyei pártbizottság titkára számára készült 1951. március 16-i jelentés szerint sikerült elérni, hogy „a nagy tömegű politikai erők bevetésével rövid idő alatt olyan csoportosulások jöttek létre, amelynek az élére állítva egy jó aktívát rövid idő alatt beléptek a meglévő termelő csoportba, vagy új csoportot alakítottak”³¹ A belépéstől vonakodókat szívós kitartással igyekeztek meggyőzni. Egy korabeli brosúra megemlíti, hogy volt olyan egyéni gazda, akinél tízszer is jártak a népnevelők, mire hajlandó lett aláírni a belépési nyilatkozatot.³²

A kongresszusi vállalás teljesítésére való törekvés és a paraszti ellenállás szorításában a szervezés résztvevői képtelenek voltak az önkéntesség elvét érvényesíteni. A korabeli dokumentumok ugyan általában elhallgatják, vagy tagadják ezt, azonban néhány esetben mégis történik ilyen értelmű utalás. Egy 1951. februárjának második feléről készült hangulat-

jelentés például — a kulák-rémhír címszó alá sorolva — beszámol arról, hogy egy Túrkevéről érkezett levél szerint a városban „tsz-be kényszerítik az embert”, oda „muszály(!) belépni, mert aki nem lép be azt rendőrök figyelik”.³³ A Termelősövetkezeti Tanács Titkárságának 1956. június 22-i elemzése visszatekintőleg általános jelenségeként szól az önkéntesség elvének megsértéséről: „Az 1951—52. évi nagy felfejlesztés időszakában Szolnok megyében sok termelősövetkezeti községet és várost erőszakos szervezési módszerekkel, az egyéni termelők nagy gazdasági nyomása alatt hozták létre.”³⁴

A kollektivizálás végrehajtásának helyi viszonylatban kulcskérdése volt a kis- és középparasztok tanyán élő, az egyéni gazdálkodáshoz legerősebben kötődő rétegeinek termelősövetkezetekbe tömörítése. 1950 végéig e téren kevés eredményt sikerült elérni. A közös gazdaságok tagjai akkor még túlnyomó többségükben a városban lakók közül kerültek ki.³⁵ A tanyasiak zömének beszervezését 1951 elején tűzték napirendre.

A szervezés Túrkevéen három szakaszban zajlott le. Az első — január 18 és 21 között — az előkészítő munkálatokat jelentette. Ennek keretében felmérték az agitációra rendelkezésre álló erőket, azt beosztották, s kidolgozták a propagálandó információkat. A második szakasz január 21-től a hónap végéig tartott. Ekkor mintegy 350—380 népnevelő járta végig a megadott címeket és házi agitációt végzett, továbbá a párttagok, tanácsstagok, a tömegszervezetek és állami szervek vezetői „hivatalból” beléptek a termelősövetkezetekbe. A harmadik szakaszban — január 30-tól — csoportos agitációkra került sor. Egyidejűleg megkezdtek a már belépetteknek a közösbe adott eszközök, állatok értékének kifizetését, amit a gazdasági ösztönzés egyik fontos tényezőjének tekintettek és a szervezés megindításakor az agitátorok az első érvek között propagálták.³⁶ A január 30-ával kezdődő időszakban Rákosi Mátyás túrkevei látogatása és az új gépek megérkezése is a közös gazdálkodás bővítésének ösztönzését szolgálta.³⁷ Ugyanakkor fokozták a gazdagparasztság korlátozását. Nyilvánosságra hozták a kuláklistát is, amelynek kedvező hatást tulajdonítottak a középparasztok termelősövetkezetbe szervezésére.³⁸ „Utolsó ütőkártyaként” bejelentették a tagosítást, s ez „a még kintlévő csekély %-ot közelebb hozta a csoporthoz”.³⁹

A szervezésben az idő előrehaladtával fokozódott az adminisztratív intézkedések szerepe. Erről azonban nemcsak a propaganda, hanem a pártvezetés értékelése is hallgatott. Hegedűs Andrásnak a pártkongresszuson elhangzott felszólalásában is az kapott hangsúlyt, hogy „a párttagok jó agitációs munkát végeztek”, a kényszerítésről nem esett szó.⁴⁰

A szervezési kampány következtében a szövetkezeti szektor ugrásszerűen bővült Túrkevéen. 5 új tszcs jött létre,⁴¹ amelyek — egy kivételével — többségében a tagok saját földjein alakultak. Ez azt is jelentette, hogy az egyéni gazdálkodáshoz legjobban kötődő paraszti rétegek beszerzése volt napirenden. A kollektivizálási kampány irányítói azonban ezek részéről jelentős ellenállásba ütköztek. Az első héten belépők szociális összetétele még a korábbi időszakhoz hasonlóan alakult, és csak a szervezés utolsó szakaszában sikerült frontáttörést elérni. A január második felében tsz-be lépő 1797 tagból 447 volt a középparaszt, 396 a szegényparaszt, a többség (53%) — szám szerint 954 — viszont földnélküli.⁴² Az újonnan létrejött tszcs-k alapítói között a nincstelének kisebbségben voltak, de a régi birtokosok még náluk is kisebb arányt képviseltek.

A fordulópontot január vége hozta. Ezt jól érzékelteti az elvégzett szervezőmunkáról adott január 29-i megyei párttitkári értékelés, amely rámutat, hogy az eltelt időszakban azok

léptek be, akik eladósodottságuk, begyűjtési hátralékuk, vagy munkaerőhiányuk miatt rossz gazdasági helyzetben voltak, így „volt valami indító oka, ami megkönnyítette azt, hogy bejöjjenek”. A megyei pártapparátus vezetője azt is megállapította, hogy a következő szakaszban új helyzet áll elő, mert olyan réteg meggyőzése van napirenden, amely „elég egységes, szilárd”, ugyanakkor „adóját, begyűjtését teljesítette, jó gazda lévén jó eredményei is voltak, úgy érzi, megáll a talpán, nincs szüksége, hogy a szocialista útra lépjen”. A még kívüllévők makacsságát a beszámoló a körükben tapasztalható kulákbefolyással és saját kulákosodási hajlamukkal magyarázta.⁴³ A régi birtokos parasztság ellenállásának dacára az erőteljes szervezési tevékenység nyomán január végén-február elején ugrás-szerűen megnövekedett a szövetkezeti taglétszám és a terület. A korabeli sajtótudósítások szerint százával léptek be a közös gazdaságokba. A január 31-i híradás például azt állapította meg, hogy egy hét alatt 884 család 1085 tagja írta alá a belépési nyilatkozatot, akik együttesen 4450 kat.h. földet vittek be.⁴⁴ Bár a kampány során új tszcs-k is alakultak, a város parasztjainak többsége a régi közös gazdaságokhoz csatlakozott. Legnagyobb mértékben — több mint háromszorosára — a Vörös Csillag Tsz taglétszáma gyarapodott, de a Táncsics Tsz-é is csaknem két és félszeresére nőtt.⁴⁵

1951 márciusára a szántónak Túrkevéen 82,76 százaléka jutott a termelőszövetkezetek és tszcs-k birtokába.⁴⁶ Ebben az időben országosan a megfelelő arányszám még a 15 százalékot sem érte el.

A kollektivizálás gyors végrehajtását mind a helyi, mind az országos párt- és állami vezetés kiemelkedő politikai sikernek tekintette. A pártközpont által kiadott brosúra szerint „a túrkevei győzelem nemcsak egy város dolgozó parasztságának győzelme a régi, elavult paraszti gazdálkodás felett — hanem példa az egész ország dolgozó parasztsága előtt”.⁴⁷

Az agrárpolitika fontos feladatként vette számba az első termelőszövetkezeti város példájának hasznosítását az újabb kollektivizálási akciókban. A gyors átszervezés következtében azonban súlyos gazdasági nehézségek és társadalmi feszültségek mutatkoztak, a helyi közös gazdaságokban a termelési tényezők nagyüzemi jellegű összhangját nem sikerült kialakítani. A gazdasági egyensúlyzavarok — bár egyes területeken enyhültek — a termelőszövetkezeti városossá válást követő fél évtizedben nem szűntek meg.

Mindezek ellenére az agrárpolitika nem mondott le a termelőszövetkezeti városok reprezentatív szerepének megtartásáról. Az újabb kollektivizálási kampányok előkészítése és végrehajtása során Túrkeve példája rendre előtérbe került. Ilyen okokkal magyarázható a termelőszövetkezeti városossá válás 3. és 7. évfordulójának megünneplése.⁴⁸ Az első termelőszövetkezeti városok — így Túrkeve — mozgalmi és gazdasági eredményeinek népszerűsítését még az 1959—61-es kollektivizálási szakaszban is számottevő agitációs eszközként kezelték. „Ez a városnév — Túrkeve — több mint egy lakott hely elnevezése, fogalom is, amelyhez a mezőgazdaság szocialista átszervezésének első sikere fűződik.” — írta a központi pártlap 1959 novemberében.⁴⁹

A mezőgazdaság kollektivizálásának befejezésével a termelőszövetkezeti városi jelleg jelentősége háttérbe szorult. „Mostanában évek telnek el, amíg egy újságíró is kopogtat a város kapuján, tv- vagy rádióriporter még ritkábban. S ahol huszon-egynéhány éve szinte mindennapos vendégek voltak miniszterek, országos és megyei vezetők, manapság nagyon is ritkán vezet erre az útjuk.” — írták 1978-ban.⁵⁰ A város magára maradt a korábbi

szerepkörből adódó következményekkel, súlyos terhekkel. Ezek leküzdése a túrkeveiek érdeme.

Jegyzetek: 1. Magyar Országos Levéltár (MOL) MDP 276. f. 54/82. őc. — 2. Uo. 93/228. őc. — 3. Uo. 93/223. őc. — 4. Jász-Nagykun Szolnok Megyei Levéltár (SZML) MDP 39. f. 2. fcs. 195. őc. alapján — 5. Uo. — 6. MOL MDP 276. f. 93/231. őc. — 7. MOL Erdei Ferenc miniszteri iratai 1/a tétel MB/78 — 8. Uo. 2/b tétel N/706 — 9. MOL MDP 276. f. 93/228. őc. — 10. A felemelkedés útján (Dokumentumok Szolnok megye negyedszázados történetéből, szerk.: Dr. Ungor Tibor 1971) 209. l. — 11. SZML MTVB Titkárság szám nélküli iratok 84. doboz — 12. Az MDP túrkevei szervezetének 1951. március 3-i jelentése. SZML MDP 39. f. 2. fcs. 193. őc. — 14. Szilágyi Károly: Túrkeve mezőgazdasága a szocializmus útján. In: Emlékkönyv a túrkevei múzeum fennállásának 30. évfordulójára (szerk. Dankó Imre, Túrkeve 1981) 207. l. — 16. Szegő László: Túrkeve, az első termelészövetkezeti város. In: A mezőgazdaság szocialista átalakulása Magyarországon, szerk. Vass Henrik, Szolnok, 1981) 54. l. és Szilágyi Károly (1981) 208. l. — 17. Közös úton (szerk. dr. Petrák Katalin, Szolnok, 1980) 17. l. — 18. Szakszervezetek Központi Levéltára (SZOT KL) MEDOSZ 1951 - 460 — 19. A fejlesztési bizottság vezetője Czinege Lajos, tagjai Csáki István, Kálmán István, Tóth Imre és Ungor Tibor voltak. Szegő László (1981) 54. l. — 20. SZML MDP 39. f. 2. fcs. 195. őc. — 21. A tsz várossá válás bejelentésekor az NDK követségéről is voltak vendégek. Dobozy Imre: Túrkeve (Művelt Nép Könyvkiadó 1951) 37—38. l. — 22. A szocializmus útján (A felszabadulást követő negyedszázad kronológiája. Szerk. Szabó Bálint, Akadémiai Kiadó 1970) 103. l. — 21. Egy 1952 elején megfogalmazott előadásszöveg a termelészövetkezeti várossá válást — nyilvánvalóan túlozva — döntően a Vörös Csillag tsz „jó gazdálkodásának, helyes munkaszervezetének, kiváló terméseredményeinek és magas jövedelemrészesezésének” következményeként értékelte. SZOT KL MEDOSZ 1952 — 549. — 22. Kerek Béla: A mezőgazdaság kollektivizálása Szolnok megyében (1948-1961) I. rész. In: Zounok (A Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve 4., szerk. Botka János, Szolnok, 1989) 162. l. — 23. SZML MDP 39. f. 2. fcs. 205. őc. — 24. Uo. 193. őc. — 25. A megyei pártbizottság 1951 február 6.-i jelentése alapján. Uo. 180. őc. — 26. MOL MDP 276. f. 93/288. őc. — 27. Termelészövetkezet 1951 február 10., 9. l. — 28. SZML MDP 39. f. 2. fcs. 205. őc. — 29. Uo. 207. őc. — 30. MOL MDP 276. f. 93/228. őc. — 31. SZML MDP 39. f. 2. fcs. 207. őc. — 32. Hogyan lett Túrkeve termelészövetkezeti város? (MDP KV Agitációs és Propaganda Osztály 1951) 6. l. — 33. SZOT KL MEDOSZ 1951 — 436 Egy helytörténeti tanulmány szerint Túrkevé az is előfordult, hogy a belépni vonakodókat földjük elvételével fenyegették meg. Szolágyi Károly (1981) 208. l. — 34. SZML MTVB Titkárság szám nélküli iratok, 84. doboz — 35. SZML MDP 39. f. 2. fcs. 207. őc. — Az arányra jellemző, hogy pl. a Táncsics tsz tagjainak — 1951. január 19-i jelentés szerint — 90%-a lakott a város belterületén. MOL FM Tsz Főo. 7.551/Tu-6-6/1950-51 — 36. Kerek Béla (1989) 162. l. és Termelészövetkezet 1951. február 25., 7. l. — 37. Rákosi Mátyás január 30-án látogatott Túrkevére, Erdei Ferenc pedig február 2-án járt a városban, amikor a gépek is megérkeztek (traktorok, cséplőgépek és egyéb munkagépek, összesen 70 db). SZML MDP 39. f. 2. fcs. 199. őc., Hogyan lett Túrkeve termelészövetkezeti város? (1951) 19. l. és Kerek Béla (1989) 162. l. — 38. A kuláklista nyilvánosságra hozásáról a megyei pártbizottság 1951. március 16-i jelentése megállapította: „Különösen jó hatást váltott ki azok körében, akik nem voltak biztosak abban, kulákoknak, vagy középarasztoknak számítanak-e.” SZML MDP 39. f. 2. fcs. 199. őc. — 39. A megyei pártbizottság 1951. március 16-i jelentése. Uo. — 40. Hegedűs András: A történelem és a hatalom ígérétében (Kossuth Könyvkiadó 1988) 178. l. — 41. MOL FM Tsz Főo. Szolnok megye 1951 Túrkeve adatai alapján — 42. SZML MDP 39. f. 2. fcs. 64. őc. — 43. Uo. 199. őc. — 44. Szolnok megyei Néplap, 1951. január 31., 3. l. — 45. A korabeli tudósítások szerint a Vörös Csillag Tsz-nél volt olyan közgyűlés, amelyen 204 új tagot vettek fel, s az összességében egy hónapos szervezési kampány eredményeképpen a taglétszám 500-ról 1600-ra nőtt. A Táncsics tsz a felfejlesztési akció végén 614 tagot számlált a korábbi 250 helyett. Szolnok megyei Néplap 1951. január 27., 4. l., SZML MDP 39. f. 2. fcs. 183. őc. és Termelészövetkezet 1951. február 10., 9. l. — 46. MOL MDP 276. f. 93/288. őc. — 47. Hogyan lett Túrkeve termelészövetkezeti város? (1951) 30. l. — 48. SZML MDP 39. f. 2. fcs. 207. őc., MOL MDP 276. f. 54/297. őc., Termelészövetkezet, 1954. március 20., 6. l. SZML MTVB Mg. Oszt. sz.n. 5. doboz és SZML MTVB Titkárság sz.n. 67. doboz — 49. Népszabadság, 1959. november 5., 2. l. — 50. Uo. 1978. január 29., 6. l.

ÖRSI JULIANNA

„Hírünk a világban”**A túrkevei Finta Múzeum új állandó kiállítása**

Az ötvenéves múzeum, melyet Dankó Imre alapított, új állandó kiállítással fogadja látogatóit az ezredfordulón. Ez az alkalom különösen alkalmas arra, hogy egy olyan ihletettséggű kiállítást tárjunk a múzeumbarát közönség elé, amely mindazokat a kultúrtörténeti értékeket felvonultatja, amelyek e tájon születtek. Kiállításunk alapkonceptiója tehát az, hogy bemutassuk mindazokat az értékeket, amelyekkel Túrkeve és környéke hozzájárult a világörökséghez az évezredek, évszázadok alatt. Egyúttal rámutatunk azokra a hatásokra, nagy kultúrtörténeti áramlatokra is, amelyek Európából érkeztek és alakították a magyar, az alföldi ember szemléletét, a helyi kultúrát. A 250 négyzetméter alapterületű kiállítást a következőkben termekre tagolva mutatom be. (A termek a bemutatott korszak egy-egy jelentős helyi személyiségének a nevét viselik.)

*Túrkevei életkép (XIX. század)***1. Setét Mihály terem**

A Tiszántúl közepén fekvő település földrajzi környezete szervesen illeszkedik a magyar Nagyalföld, szűkebben a Nagykunság egységébe. A 34 ezer holdas határt olyan síksággként írhatjuk le, amelyet a Tisza és mellékfolyói alakítottak ki, formáltak az évezredek folyamán. Ma a Berettyó uralja a pusztát, amely hatalmas kanyarulataival át- meg átszeli természetvédelmi területünket, Ecsepusztát. A táj őshonos flórájából és faunájából itt találunk megőrzendő értékeket (madarak, emlősök, vízi és pusztai növények stb.). A jobb oldali vitrint látva a Berettyó-parton érezhetjük magunkat, melynek háttérét Füleki Gábor festette. A terem közepén elhelyezett terepasztal érzékelteti, hogy nem is olyan egyhangú ez a vidék, mint gondolnánk. A domborzatot bemutató terepasztalon látható, hogy a ki-

emelkedések az évezredek során mindig alkalmasak voltak emberi megtelepedésre. Különösen izgatják az itt élők és a vidékre látogató ember fantáziáját a tájból kiemelkedő „kunhalmok”. Kiállításunkban az országos kunhalom-kutatás eredményeire is támaszkodhattunk, melynek vezetője Tóth Albert. E természeti képződmények vagy mesterségesen kialakított dombok nem csak formációjukkal, a felületükön megőrzött ritka növénytársulásukkal, de a belsejükben őrzött régészeti emlékanyaggal is értékes híradói a letűnt koroknak. Nemzetközi hírű az az ásás, amelyet a bronzkori Terehalmon végzett Csányi Marietta és Tárnoki Judit az 1980—1990-es évek fordulóján. A megfestett halom egyik szelvényében láthatjuk a bronzkori kultúra rétegeit. A Bokroshalomból került elő a honfoglalás kori ezüst tarsolylemez, amely igazolja, hogy a területet a honfoglaló magyarok megszállták. A magukkal hozott felszerelések a korabeli ötvösművészet remekei. A mai város határában több kis falut (Ecseg, Himesegyháza, Nácsaegyháza, Kaba, Kevegyháza, Móricz, Pásztó, Túrkedd) hoztak létre a középkorban, melyek közül az 1261-ben említett Kevegyháza a mai belterületen, a református templom helyén volt. Legkésőbb alapított falunk Móricz, amely már a kunok megtelepedésével függ össze. A falu feltárása Méri István nevéhez fűződik, akinek nyomán ismertté vált a középkori magyar háztípus XVI. századi előzménye. A területünkön folyt háborúskodás nyomán a földbe kerültek az ezüstdénárok, a csudaballai égetőkemence, elpusztult a falvak nagy része. A középkort kutató régészeink (Pálóczi-Horváth András, Selmeczi László, Polgár Zoltán) kutatásai alapján azonban rekonstruálhatjuk a korabeli életet, viseletet. Erre vállalkozott Szonda István festményén, rajzán, mely átvezet bennünket a következő kort bemutató terembe.

2. Túrkevey Ambrus terem

A XVI—XVII. század az ország pusztulását hozta. A törökök nyomán megszűnt az élet Túrkeve határában is. A békésebb esztendőknél azonban az új élet csírája is megjelent. A krakkói egyetemen Túrkevey Ambrus európai műveltséget szerzett, nem véletlen lett Dózsa György jegyzője. A Nyugat-Európából indult protestantizmus korán táptalajra lelt a hitet kereső emberekben. A református vallásra áttért túrkevek szellemi és lelki vigaszt, útmutatást a debreceni kollégiumból érkező papoktól, tanítóktól, deákoktól kaptak. Ez a Debrecenhez való kötődés évszázadokon át megmaradt, a XVIII—XX. században is az anyaiskolába küldték tanulni a legkiválóbbakat. A debreceni deákok Nyugat-Európa híres egyetemét is megjárva magukkal hozták a kor szellemi termékeit (tudást, könyvet, műveltséget) és alakították a túrkevei nemzedékek gondolkodását. Az európai műveltség áramlását mutatják a falon függő térképek. Erről a

Túrkevey Ambrus terem

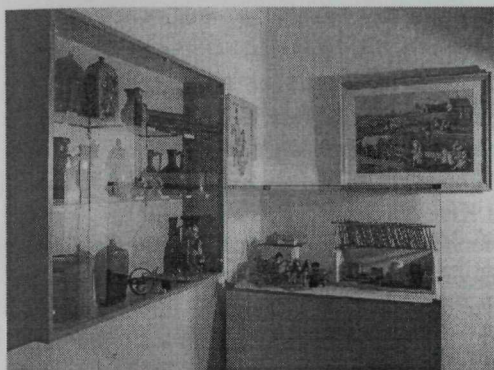
kapcsolatról adnak hírt a jobb oldali vitrinben kiállított egyházi kegytárgyak, könyvek és iskolai felszerelések. A XVII. században falvaink népét állandóan zaklatták, futásra kényszerítették a törökök. A falvak elnéptelenedtek. A török kiűzése után csak Túrkeve éledt újjá. A török elleni harc időszakának vitézeit nemesi ranggal jutalmazták. Törzsökös családjaink (Debreczeni, Lisznyai, Mihály stb.) saját történelmüket innen jegyzik. Ezen időszak emlékei a kiállításon látható családi címerek, és erre a küzdelemre emlékeztet Talamász Lajos Kun harcos című szobra. A vagyont vidékünkön ekkor még a sűrke magyar marha jelentette, amelynek bő legelőt biztosított a kevi határ. Gönczi György Hatőrös fogata jelképezi az élet megindulását.

3. Laczka János terem

A XVIII. században újabb küzdelem várt a Jászkunság és így Túrkeve népére. I. Lipót 1702-ben megszüntette a Hármaskerület önállóságát és kiváltságos állapotát, amelynek visszaszerzéséért a jobbágysorba taszított települések népe négy évtizedes harcot vívott. Ebben a küzdelemben kovácsolódott még inkább össze a Jászság, a Kis- és Nagy-kunság, erősödtek meg az önkormányzatok. A testületet a bíró irányította, de nem kevés szerep jutott a jegyzőnek – aki a kor műveltségének egyik közvetítője volt. (Közülük is kiemelkedett a Voltaire-fordító, Bessenyei-barát Laczka János, aki kerületi kapitányságig vitte.) A helyi tanács munkáját jelképező dokumentumok és tárgyak ezért kerültek ebbe a terembe. A XVIII. században épült néhány ma is álló középületünk – református paplak, református templom. Ekkor kapott telket és építették fel első közösségi épületeiket a betelepített római katolikusok. Az 1774-es nagy tűzvész után kialakult a városközpont ma is meglévő utcahálózata. A település erejének növekedését jelzi, hogy szerepet vállalnak a helyi igények kielégítésében a görög kereskedők. A lakosság számára nagy terhet jelent, hogy az önállóság visszaszerzése csak önmegváltkozással (redempció) történhetett, de ugyanakkor ennek megvalósítása során állandó földtulajdonhoz jutottak a családok. Ebből indultak meg a polgári fejlődés csirái. A bemutatott térképek a XVIII. századi bel- és külterület használatának rendjét, tulajdonviszonyait tükrözik. Nem szabad azonban megfeledeznünk arról sem, hogy a Jászkunság népe szabadságához a hadkötelezettség vállalása is hozzátartozott. A jászkun huszárok részt vettek az osztrák–porosz örökösödési háborúban. Közülük több neves katona került ki (pl. Vincze István Mária Terézia testőre volt). 1800-ban belőlük alakították meg a jászkun huszárezredet.

4. Kenéz János terem

A XVIII. század második felében kialakult körülmények kedveztek a települések fejlődésének. A XIX. század elején több nagykun település országos vásártartási jogot és ezáltal mezővárosi rangot kapott. Túrkeve város oklevelét 1808. szeptember 10-én írták alá. A település fejlődésében ez mérőföldkő. 1809-ben megtartják az első vásárt, 1810-ben megépítik az új városházát, 1828-ban bővítik a református templomot. Ekkorra felépül az új

Kenéz János terem: Túrkeve a XIX. században

katolikus templom, az új iskola. A reformkori Túrkeve városközpontját Füleki Gábor festménye idézi elénk. A település fejlődése feltételezi a lélekszám növekedését, amely emelkedő tendenciát mutat a XIX. században. Az új közigazgatási rendszer bevezetése együtt járt a kiváltáságos Hármaskerület megszüntetésével és a város jelenleg is meglévő Jász-Nagykun-Szolnok megyébe tagolásával (1876).

A XIX. században a város gazdasági erejét a fejlődő parasztgazdaságok adják, amelyeknek többségét a középbirtokosok működtetik. A XIX. századi parasztgazdaságok elsősorban önellátók. Életmódjukat

a — földművelés és állattartás egymásra épülése — biztonságosságra való törekvés jellemzi. Kiemelkedő szerepe van ebben a rendszerben Ecsegpusztának — mely egy részét bérli a város — a legeltető állattartás szempontjából. A szántóföldi növénytermesztés fő terménye a búza. A kisipar csak olyan súllyal van jelen a város életében, amennyire a parasztgazdaságok építenek az áruikra. Így az országos fejlődést késve követve, 1826-ban alakul meg az első helyi céh, amelynek tárgyai és dokumentumai ugyancsak láthatók a teremben.

5. Hajdu terem

A Jászkunság — és közöttük Túrkeve katonái évszázadokon keresztül mindig ott voltak a hadszíntereken. Kossuth hívó szavára 1848 nyarán bekapcsolódtak a szabadságharcba is. A Verbász-Szenttamásnál lezajló csatában a kevék — Hajdu László irányításával — is kivették részüket, de ott voltak Aradnál, Kassánál, a Csepel-szigeten, a Kápolnai csatában szintén. 1849-ben a hadszíntér már szülőföldjük közelébe került. A Nagykunság katonái még a szabadságharc utolsó óráiban is hadba szálltak Debrecen védelméért. 1848/49-ben a Jászkunság kiemelkedő vezető egyénisége a kisújszállási Illéssy János volt, de fontos szerepet vállalt a túrkevei Hajdu Imre is. Az 1848-as honvédek, nemzetőrök emlékéet a szabadságharc bukása után a családi emlékezet mentette át a XX. századig. A túrkevei házakban a falon szinte mindenütt ott voltak a szabadságharc eseményeiről, vezetőiről készült olajnyomatok, elrejtve egy-egy Kossuth-bankó, egyéb emlékeztető tárgy. A Mihály, a Gajzágó, a Rác és más adományozó családoknak köszönhetően a kiállításlátogató is megismerkedhet ezekkel az emlékekkel. Hajdu László emlékszéke és Szonda István festménye ugyancsak a jászkun huszárokat idézi elénk.

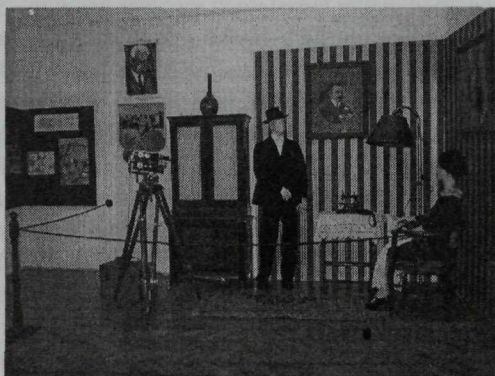

6. Kupa Árpád terem

A XIX. század utolsó negyede, a XX. század eleje Túrkeve fejlődésében jelentős időszak. A település gazdasági ereje megnő, ami alapja lesz a kibontakozó polgári fejlődésnek. A parasztgazdaságokban egyre nagyobb szerepet kap a piacra termelés, amely megkövetelte az infrastrukturális fejlesztést. Ebben az időben a város nagy beruházása a Mezőtúr—Túrkeve vasútvonal kiépítése és a Kisújszállás—Túrkeve kövesút megépítése. Az 1872. évi közigazgatási törvény Túrkevét rendezett tanácsú városok közé sorolta, amely megkövetelte az egyre népesebbé vált város ügyintézésének korszerűsítését is. A millennium országépítő terveibe illeszkedik a túrkevei új városháza megépítése is. Az 1860-ban átadott elemi iskola után fél évszázaddal a polgári iskola építésének nem kis terhét veszi nyakába a város a következő generációk tudásának gyarapítása végett. Kialakul a város értelmisége, amelyre alapozva elkezd működését a Daróczi-nyomda. Újságok, könyvek jelennek meg. A kiváló tanárok (Farkas Imre, Kiss Lajos banktisztviselő, Minay Lajos), papok, (Hegyfoki Kabos, Baja Mihály) Szabadffy Elek, kántor mellett az asztalossegédből lett íróra, Kupa Árpádra is felfigyelnek. Túrkeve művelődéstörténeti emlékeinek összegyűjtését és első feldolgozását a Túrkevei Múzeum alapítójának, Dankó Imrének köszönhetjük. 1951-ben hozta létre a múzeumot. A XIX. század végén még Túrkeve a Nagykunság második legnagyobb települése. Az 1880—1890-es években született gyermekek között olyan tehetségek bukkantak fel, akik később Túrkeve nevét ország-világ előtt ismertté tették. Ekor születtek a Finták és a Kordák.

7. Korda terem

A Korda-testvérek életútja a túrkevei határ egyik szegletéből, Túr pástóról indult. A Kellner Henrik gazdatiszt és az újvidéki származású Weisz Eszter házasságából született fiúknak – Sándor 1893-ban, Zoltán 1895-ben, Vince 1897-ben látta meg a napvilágot – biztonságos megélhetést biztosított a Salgó-birtok, míg tönkre nem ment, vagyis 1902-ig. Ekkor átköltöznek Mezőtúrra. A gyerekek így tanulmányaikat Túrkevén, Mezőtúron és Kisújszálláson folytatják. 1906-ban az apa halálával a csonka családot a Kecskeméti élő nagyapa, Vincét pedig a kiskunmajsai nagybácsi fogadja be. A fivérek közül

Enteriőr a Korda teremben

elsőnek Sándor kerül Pestre, majd követik a többiek is. Még a Kereskedelmi Iskola diákja, mikor megjelennek első írásai, melyeket Korda néven publikál. Színikritikákat, könyvszemléket ír. Tizenkilenc évesen már rovatvezetője a Színházi Életnek, alapító

szerkesztője a Pesti Mozinak. A Mozhét-et a filmkölcsonzók és a mozitulajdonosok számára készíti. Ekkor már elkötelezett híve a mozizásnak. 1914-ben Kolozsvárott forgatja első filmjét A becsapott újságíró címmel. A világháború idején ugyancsak Pesten van és 25 filmet forgat. 1919-ben feleségével, Korda Máriával Bécsbe megy. Itt négy filmet alkot, melyek közül a legismertebb a Koldus és királyfi és a Sámson és Delila. Életének újabb állomása Berlin, ahol 6 filmet készít. A művészházaspár tovább keresi a lehetőségeket. 1926-ban Amerikába mennek. Három év alatt 10 filmet forgat, melyek közül a legjelentősebb A trójai Heléna magánélete. Hollywood nem váltotta be a reményeiket. A filmvilág megújulásra készül, a némafilmeket felváltja a hangosfilm. Párizsban Korda Sándor készíti el az első klasszikussá vált hangosfilmet, a Mariust. Ekkor már ismert filmrendező és gyártásvezető. 1932-ben már Londonban fáradozik azon, hogy az angol filmgyártást versenyképesé tegye. Szervez és alkot. Egy év múltával bemutatják a VIII. Henrik magánéletét. Ekkoriban a három Korda-testvér együtt dolgozik. Sándor rendező, producer, Zoltán rendező és gyártásvezető, Vince díszlettervező. 1934-ben elkészül a saját filmgyáruk Denhamban. A második világháború azonban ismét költözésre kényszeríti. 1941-ben második feleségével Merle Oberonnal ismét az Újvilágba megy. Elkészíti a Nelson admirális és a Lady Hamilton filmet. Ez utóbbiért 1942-ben az angol király lovagi címet adományoz a magyar származású művészeknek. Ismét életre kelti a London Filmet. 1947-ben Sir Alexander Korda elkészíti élete utolsó művét, az Esményi férjet. Élete utolsó szakaszában a pénzember kerül előtérbe, így teremtve meg további produkciók anyagi hátterét. 1956-ban hal meg. Fivérei, Zoltán és Vince az ő árnyékában élnek.

Korda Zoltán 1917-től bátyja, a rendező mellett a Corvin filmgyár első asszisztense. Később csatlakozik a külföldre távozó Sándorhoz és 1924-től Bécsben és Berlinben kameraman, forgatókönyvíró, majd az UFA Filmgyár rendezője. Ott van a London Film születésénél, és együtt megy fivérével a tengerentúlra. 1940—1949 között az Egyesült Államokban rendez. 1950-ben tér vissza egy rövid időre Angliába, majd ismét az USA következik. Rendezőként világsikert ér el Kipling regényének alapján forgatott Dzsungel könyvével.

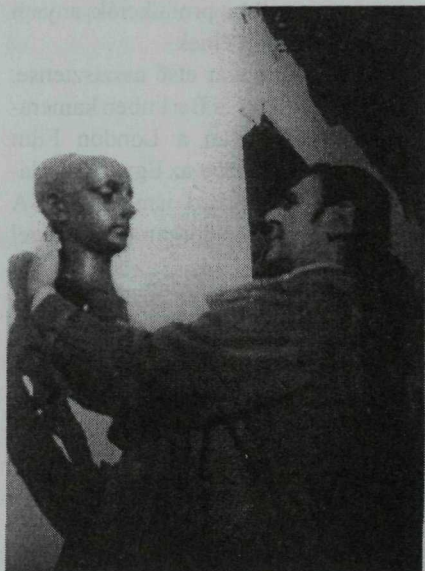
Korda Vince kezdetben más életpályát fut, Kecskeméten és Pesten jár középiskolába, de nem fejezi be. Móricz Zsigmond apja mellett építkezéseken dolgozik. Esténként rajziskolába jár, majd az Operaház díszletfestő osztályán dolgozik. Képességei továbbfejlesztésére beiratkozik az Iparművészeti iskolába. 1916-tól a Képző- és Iparművészeti Főiskola tanulója. Tanárai — Rippl Rónai József, Iványi Grünvald Béla, Fényes Adolf, Kernstok Károly — nagy hatással vannak a fiatal művészre. Nyaranta a Kecskeméti Művésztelep alkotóközösségében képi magát. 1920-ban ő is Bécsbe megy. Édesanyja haláláig együtt van a család. 1921-ben ismét Pesten, majd Nagybányán próbálkozik. Ebben az időben tusrajzokat és akvarellt készít, kiállítások szereplője. Majd bátyja hívására Párizsba megy, ahol egy évtizedig tartózkodik. Kapcsolatot tart az ott élő magyar művészekkel. 1931-ben új korszak következik be az életében. Ekkor kötelezi el magát a filmvilágnak. A London Film díszlettervezője lesz, majd a filmgyár művészeti igazgatója. 26 film díszleteit és kosztümjeit tervezi meg. A Bagdadi tolvajban végzett munkájáért 1940-ben Oscar-díjat kap. 1970-ben halt meg. Fia, Henry Korda ugyancsak festőművészként él Londonban.

A Korda terem a Korda-testvérek munkásságának állít emléket, akik a filmtörténet XX. századi korszakának nemzetközileg is jelentős képviselői. A bemutatott film, a fotók és a filmforgatási jelenetünk is ezt a tevékenységet idézi.

8. Finta Gergely terem

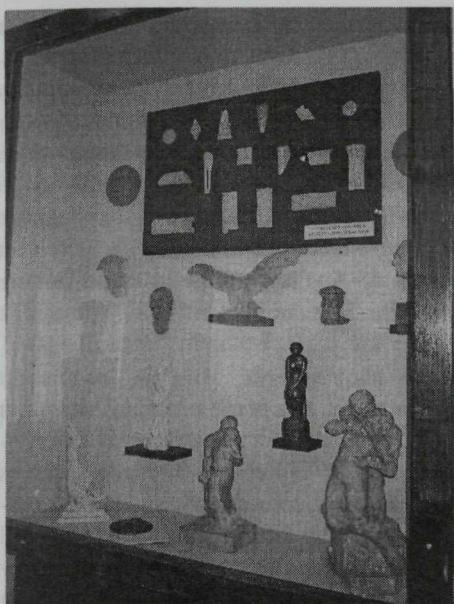
A XIX. század utolsó negyedében az egyik túrkevei pásztorcsaládban, a Finta családban öröklődött művészi hajlam utat tört magának. A millenniumi kiállítás és anyaggyűjtés során Ecsegpusztán Herman Ottó nemcsak az ügyeskező pásztorral, Finta Miklóssal, de az éles eszű kisbojtárral, az unokaöccs Sándorral is összetalálkozik. A polihistor tudós így közvetlenül a pásztorcsaládot nemcsak a hagyományok megőrzésére inspirálja, de a magas művészetekhez vezető tudás útjára tereli tehetséges ifjait. A megélhetési gondokkal küzdő többgyermekes család Nagyváradra költözik. A nagyváros továbbtanulási lehetőséget és a paraszti világból való kiemelkedést jelenti a tehetséges fiatalok számára. Hamarosan Gergely és István kőfaragóként vehet részt a nagyváradai építkezésekben, majd a kassai dóm és a debreceni vasútállomás épületszobrászati munkálataiban. Nagyváradon már nyiladozik Gergely portréalkotó tehetsége. István rajzkészségét a sírba vitte korai halálával. Gergely tu-

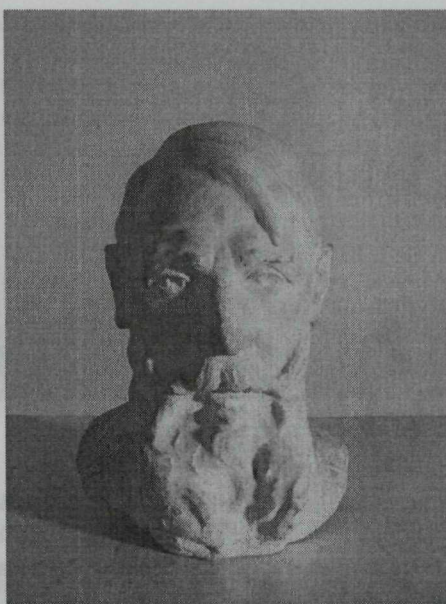
Finta Gergely Margó szobrával

datosan készül a művészi pályára. 1906-ban Párizsba megy, hogy a „művészek hazájában” tanulhasson a korának egyik legnagyobb alkotójától, Rodintől. A mester életreszóló hatással volt tanítványára. Zádory Oszkár — ezen a néven lett ismertté — tehetsége megmutatkozott az emberi test tökéletes megformálásában. Az arcokon, az izmokon, a kéz és láb formáján egyaránt kifejezésre juttatta az emberben lévő belső erőt, a szenvedést és a szerelmet. A műértő és pártoló francia nagyközönség hamarosan befogadja és megrendelésekkel látja el a magyar szobrászt. Nemcsak a szobrokat rendelő nagypolgár családokhoz kerülnek alkotásai, hanem — a kor divatjának megfelelően sokszorosított munkái — porcellán és fajanszgyárak termékeiként bekerülnek a francia középpolgárok otthonaiba is. Az ünneplott művész életpályáját az első világháború derékba törte. Az Osztrák—Magyar Monarchiából származókat ellenségnek tekintve az államhatárolom bebörtönzi. Így jut művésznünk is Kuncz Aladár íróval és másokkal együtt a Noarmatié-

kolostorba. Erről az időszakról olvashatunk az író Fekete kolostor című regényében. A „művész” — ilyen néven szerepel a könyvben — a számára érthetetlen helyzetbe és körülményekbe nem tud belenyugodni. A csalódott művész a világháború után nem érzi jól

Finta Gergely alkotásai

Finta Gergely: Önarckép

magát Franciaországban, így hazajön Budapestre legfiatalabb testvére, Sámuel műhelyébe. A Bajza utcai műteremben egy rövid ideig — 1919-ben — a három Finta testvér együtt alkot. Finta Gergely keresi az őt befogadó közösséget. Egyik erdélyi útja során feleségül veszi Fejes Margót. Többször megfordul Franciaországban, de már nem találja azt a művészi légkört, amelyben a háború előtt oly jól érezte magát. Az 1920—1930-as években van néhány kiállítási lehetősége Pesten és Párizsban. Tervei között ekkor már első helyen az szerepel, hogy szobrait hazahoztassa. Terve megvalósul, de itthon sem igazán sikerül megteremtene az alkotáshoz szükséges feltételeket. Súlyos lelki veszteségeket is el kell viselnie. Meghal az író barátja és imádott felesége. 1936-ban, bízva a múzeumi tervekben, szobraival hazatelepül szülővárosába. Álmait azonban szertefoszlatja a második világháború, így utolsó éveit a magány, az elfelejtettség uralja. 1947-ben hal meg. A testvérek közül Sámuel éli meg és segíti a múzeum első állandó kiállításának megnyitását és a múzeum névadó ünnepségét, amelyet 1967. április 4-én tartanak. Két évtized múlva az ő anyaga is a múzeumba kerül.

9. Finta Sándor terem

Finta Sándor szobrászművész, író 1881-ben született Túrkevéen. A szülőföld, az ecsegpusztai élmények és találkozása Herman Ottóval olyan muníciót ad számára, amelyből egész élete folyamán merít, bárhol is él a nagyvilágban. Iskoláit szülővárosában végzi, majd

Finta Sándor műtermében

újabb témák felé fordulásra — az őserdők népével való ismerkedés — ösztönzi a nagyvilágban helyét kereső magyar ifjút. 1923-ban immár második feleségével, Kántor Katával — kiben élete végéig hű alkotó és élettársat talál — áttelepül az Egyesült Államokba. New Yorkban ír, alkot, tanít és szervez. Tehetsége megmutatására számos lehetőséget biztosítanak a patrónus város és a művészi körök. A Finta Stúdióban születnek meg ismert alkotásai (Patric Hayes New York-i bíboros érsek márványszobra, Walt Whitman bronzpalkettjei, és írja meg többek között — a Túrkevéen töltött gyermekkori emlékeket felidézve — alapművét *Kisbojtár* címmel, mely az amerikai magyar iskolákban kötelező olvasmány lesz. Sokat tesz a magyar történelem és irodalom jeles egyéniségeinek megismertetésért. Példaadással is szorgalmazza, hogy állítsanak emléket Kossuth Lajosnak, Petőfi Sándornak, Madáchnak. Alkotásai révén fedezik fel Amerikában Kováts Mihályt, mint az amerikai függetlenségi harc védelmezőjét, a Nagykunsgból származó huszárezredes szülőföldjével és testvéreivel is tartja a kapcsolatot. Ennek bizonyítéka, hogy 1927-ben a maga és testvérei nevében alkotásait felajánlja Túrkevének egy létesítendő múzeum számára. A kezdeti lépések megtörténnek, de a második világháború viharai elsodorják a terv megvalósítását.

Finta Sándor 1939-ben ismét új lehetőséget keres tehetsége bizonyítására. Los Angeles lesz élete utolsó állomása, ahol újabb két sikerekben gazdag évtized áll a rendelkezésére. Hitvallását újabb szobrokban, könyvekben, illusztrációkban nyilvánítja ki. A kettős kötődésből (Amerikához és Magyarországhoz) erősebbnek bizonyul a szülőföld táplálta érzésekből származó kifejezőerő. A polgárháború hőseit idéző emlékműnél nagyobb sikert hoznak szá-

Kassán sokoldalú mester lesz, amelyet szamosújvári éveit nyiladozó tehetsége szolgálatába állít. A Nagyváradon szerencsét próbáló család fiának — bár Túrkevéről választja első feleségét, Finta Esztert — az első világháború újabb érzelmi töltést ad, melynek bizonyítékai az ország különböző településein felállított szobrai. A fiatal tehetség ennél többre vágyik. Felszámolva itthoni kapcsolatait Amerikába megy, hogy új életet kezdjen. Első állomáshelye, Brazília lehetőséget nyújt a szobrász bemutatkozásának. Az itt töltött néhány év jelentős műveinek — Erő, Botond és Lehel — megalkotására és

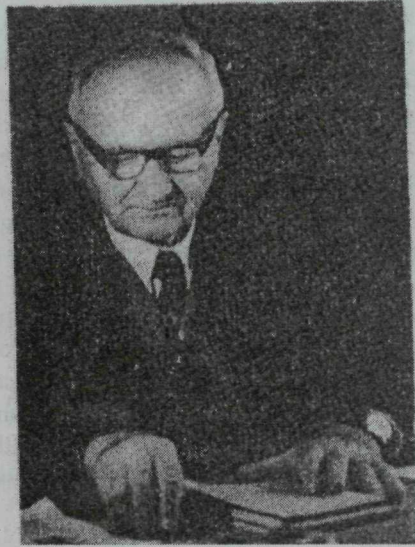

Finta Sándor alkotásai

mára a magyar ihlettségű alkotásai (Anyám, Madách, Kossuth stb.) Újabb regénye a „Testvéreim és én” is azokból a gyökerekből táplálkozik, amelyek a szülőföldbe olyan mélyen beágyazódtak. Élete utolsó évében beteljesülni látszik mindaz, amit eltervezett. Világhírnévre tett szert, az amerikai magyarok magyarságtudatát erősíthette, és szülőföldje befogadja alkotásait és megőrzi emlékét. Alkotásai, testvéreivel együtt Györffy Lajos múzeumigazgató közreműködésével a türkevei múzeumba kerülnek, mely az adományozó művésztestvérek tiszteletére 1967-ben felvette a Finta Múzeum nevet. Unokája ifj. Finta Sándor ugyancsak szobrász. Szülővárosában és Amerikában kamatoztatja tehetségét.

Új állandó kiállításunk a múzeum alapítójának, eddigi vezetőinek, dolgozóinak és adományozóinak szánt köszönet, az ötvenéves türkevei Finta Múzeum és az új évezred látogatóinak köszöntése.

Kép portré dr. Györffy Lajosról

ZSOLNAY LÁSZLÓ

Shuar indiánok között Felső-Amazóniában

2001. augusztus 1—16. között harmadik és egyben legrövidebb utamon voltam Dél-Amerikában. A kiindulópont, mint mindig, most is az ecuadori Upano folyó mentén elterülő Macas városa volt. Ebben az évben nem vezetett ásatást dr. Stephen Rostain francia régész barátom, akivel már hónapokat töltöttem itt, az Upano kultúra indiánjainak háromezer évvel ezelőtti telephelyeit kutatva.¹ Így adódott az alkalom, hogy három magyar barátom társaságában, alaposabban megismerkedhessek a shuar indiánok, e terület — Ecuador Morona Santiago provinciájának — őslakóival.

Jól jött a macasi ismeretség, hamarosan találtunk vezetőt, aki 900 dollárért elvisz minket a Morona folyóhoz, át a perui határon Shuar Centerbe, San Juan faluba. Macasból délre indultunk a zötyögős hegyvidéki cuencai úton. Santiago de Mendeznél fordultunk keletre, Amazonia felé. Késő este érkezünk Santiagoba, az utolsó ecuadori katonai állomásra, ahol másnap nagy ráérősen kiadták a határ átlépéséhez szükséges engedélyeket. A hatalmas Fordot hátrahagytuk Puerto Moronában, és vezetőnk Pedro egy kenussal alkudott meg a további

A San Juan-i shuar falu Peruban

útra. A hatalmas motoros kenu gyorsan szelte a Morona folyó hullámain. Gyerekkori, tiszai emlékek törtek rám, amiből csak a vízbe dőlt fákon sütkérező teknősök riasztottak fel. A határőr állomásokon gondosan átvizsgálták papírjainkat, miközben a ráérő katonák kíváncsian bámulták a negyven fokos melegben izzadó gringókat. Kétórai út után kenunk a magas parthoz közeledett. A motor hangja a partra csalogatta a kíváncsi gyerekeket. Felnőt-

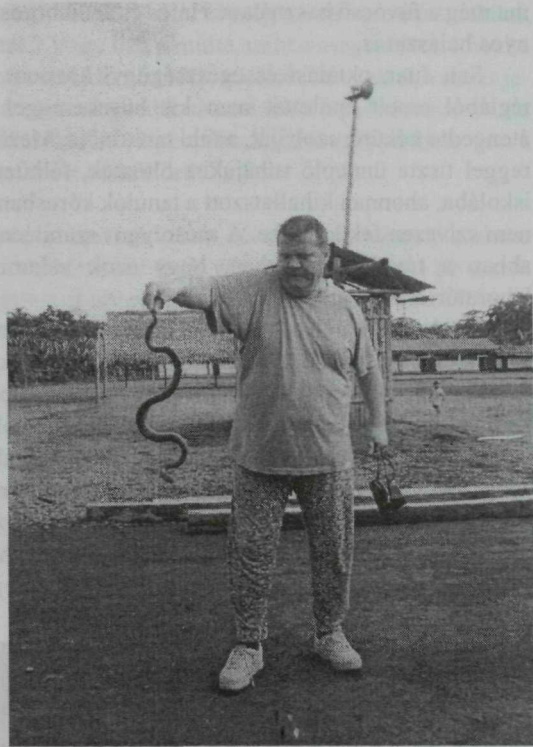

tek nem voltak közöttük. Talán büszkébbek, talán lustábbak ennél. Hátizsákjaink súlyától izzadva, lihegve kapaszkodtunk fel a magas parton a faluba. Pedro eltűnt, a főnökkel, Guidoval alkudott. Mi kényelmetlenül feszengtünk a bábész gyerekszemek kereszttüzeiben.

San Juan nagy falu. Csaknem háromszázan lakják. Magas cölöpökön állnak házai, az esetleges nagy áradásoktól védendően. Tetejük vékony erdei, mocsárbéli levelekkel borított. Egy ilyen ház szellős bambuszszobájában kaptunk szállást. A falu előkelőségei tették tiszteletüket nálunk. Székeket, asztalt hoztak. A bambuszpadló veszedelmesen ringott alattunk. Pedro bemutatott bennünket, miközben mindenki rágyújtott a magunkkal hozott cigaretákból. A földön indián asszony kuporgott, nagy alumínium edényből porciózva a yuccából erjesztett chichát.

Előkerültek a történetek az itt járt kevés fehér emberről. Hónapokkal ezelőtt járt erre egy német fiú és lány, akik nem hallgattak a San Juaniakra, s továbbmentek a folyón a perui őserdőben. Csak lefejezett testüket találták meg. Fejük shuar szokásként valahol zanzaként (tsantsa), zsugorított fejként végezte. Hittük is meg nem is a történetet, de mindenképpen megnyugtató volt, hogy házigazdáink az utolsó biztonságos helyként mutatták be falujukat.

Az első vakarózásokkal töltött éber éjszaka után ismerkedtünk a faluval. A régi viseletnek már nyoma sincs. Nem láttunk egyet sem a színes, madártollas férfi fejdíszből, s meztelenül is csak néhány fürdőző gyerek hancúrozott körülöttünk. Általánossá vált már a hosszúnadrág, trikó és baseballsapka, és a mocsaras őserdőben praktikus gumicsizma. Elszórva itt-ott megfigyelhető a közeli határállomásokról származó perui katonai ruházat egy-egy darabja. A lakóházak azonban még a régi folyóparti tradíciók szerint épültek. Lakószobáik zártak, de konyhájuk nyitott. Agyagedények helyett az olcsó alumíniumot használják. A környező erdőben, akár többórai járásra is, a családok kis irtásokon ültetvényeket gondoznak, megtermelve a banánt, yuccát. A parazsat az asszonyok kis füstölgő kosárkában viszik a faluból. A faluban tyúkok, sertések, kacsák keresik táplálékukat, megsztovva a területen a sovány kutyákkal. A táplálkozás kiegészítéseként vadásznak, halásznak, gyűjtögetnek a környező erdőkben. Az ócska, elöltöltős puska mellett általános

A szerző egy fiatal anakondával

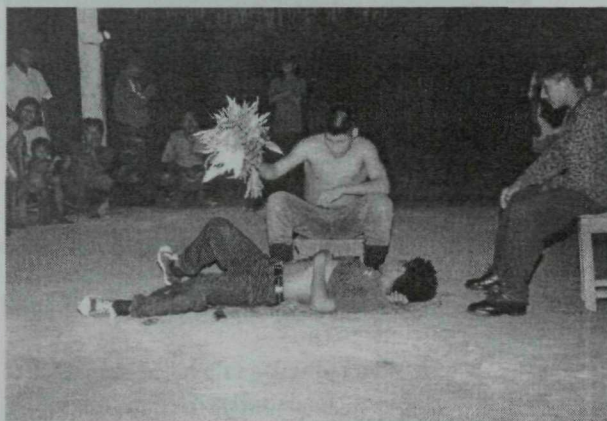

ma még a fúvócső használata. Hálós és acélhorgos halászatuk mellett mindennapos a szigonyos halászat is.

San Juan oktatási és egészségügyi központ. Az egészségügyi állomás és az iskola téglából emelt épületeit nem kis büszkeséggel mutatták a helyiek. Házigazdánk, aki átengedte nekünk szobáját, a falu tanítónője. Mezítlábas, viseltes ruhájú gyermekei minden reggel tiszta ünneplő ruhájukba öltöztek, felhúzták fekete lakkcipőjüket és úgy mentek iskolába, ahonnan kihallatszott a tanulók kórusban magolása. A kórház üres volt, a betegek nem szívesen feküdtek be. A mosolygós szanitécek rendszeresen gyűjtötték a vérmintákat, abban a távoli reményben, hogy azok valamikor elkerülnek vizsgálatra egy városi laboratóriumba.

Igyekezünk néhány néprajzi tárgyat begyűjteni. Vásárlási szándékunkra csak harmadnap került elő egy kőbalta, egy agyagedény töredék és egy régi fejdísz. Ide még nem tört be a fehér ember mindent vásárlása kapcsán a csecsebecse-gyártás konjunktúrája. Három napba került az is, hogy a környező levadászott erdőkből egy fiatal anakondát és két kis kajmánt befogjanak. Nagy volt a csalódás, hogy az állatokat nem vásároltuk meg. Végül Pedro mentette meg a helyzetet, aki megvette a szerencsétlen jószágokat egy rozszant tukánnal és egy teknőssel egyetemben.

Este titokzatos fények lobbantak a közösségi házban. A mécsesek fényénél gyülekezett a falu apraja-nagyja. Tánc lesz, közölte Pedro rejtélyes arccal. A kör közepén fiatal fél-

A shuar indián szertartás közben

meztelen fiú feküdt, szemmel látható fájdalmak között. Társa, a sámán, mellé kuporodott és varázsigék mormolása között egy vesszőnyalábbal, amit egy varázsszerbe mártogatott, ütögette a fájó testrészt. A szertartás csúcspontján a beteg hasára hajolt, s kiszívta onnan az ártó szellemeket, a betegséget. Guido mindezt fennhangon, mint egy vásári kikiáltó, kommentálta. A közönség diszkréten röhögött a gringóknak rendezett színhátékon. Jókedvük ránk is átragadt, s széles mosollyal élveztuk tovább az előadást. Egy férfi és egy nő eljárta a szerelmesek táncát, amit monoton énekükkel kísértek. A műsor sajnos rövid volt, mert Pedro smucigságában Guidónak csak tíz dollárt adott a tőlünk bekasszírozott kilencszázból. Aludni tértünk, s irigykedve hallgattuk a falusiak jókedvű élcelődését, nevetését, aminek céltáblái valószínűleg mi voltunk.

Temploma, papja nem volt a falunak. Semmi sem utalt a közösség vallási életére. Nem voltak a házakban sem szentképek és Cheguevara fotók, amelyeket ide vezető utunk során a

legnyomorúságosabb viskóban is megfigyelhettünk. Vajon él még az a rítus, amit nekünk oly meghatározó komolytalansággal eljátszottak? Vagy már a múlté, mint a megvásárolt kőbalta és kerámia? Néhány nap alatt ezt lehetetlen volt eldönteni. Kis szeletét láttuk csak a shuar jelennek. Egy falut, ahol a múlt keveredik a huszonegyedik század fehér civilizációjával. Az igazi, tradicionális shuar közösségek beljebb élnek a végtelen amazonasi esőerdőben, ahová az a két német indult, s amely határáról mi most visszafordulunk.

Macast, Morona Santiago székhelyét, a ma már több ezer lakosú várost, a shuar indiánok hajdani központját az ezerkilencszázötvenes évek végéről így jellemzi az utazó: „Macas a civilizáció előretolt állása, avagy—s ez így pontosabb—a primitív világ előőrse. A településnek körülbelül nyolcszáz, szüntelenül éhes és lerongyolódott lakója van, aki nap nap után foggal, körömmel küzd a létéért. A városnak egyetlen utcája van: a Fő utca, de az is olyan hepehupás, hogy még gyalog vagy lovon is alig járható.”²

A környék lakossága ma már főként spanyolokból, meszticekből és a hegyvidékről ide költözött quichua indiánokból áll. Az új honfoglalók szorítása elől a shuar indiánok néhány évtized alatt délkeletre, az őserdő mélyére vándoroltak. A hódítás azonban nem volt mindig ilyen sikeres. A shuarákra vonatkozó legrégebbi hírek a XV. századból valók. 1450 táján Tupac Yupanqui inka hadat indított a quituk királysága ellen, s Azuay tartomány területén leigázta a canari törzseket. A velük szövetségben harcoló shuarák azonban veretlenül visszahúzódtak az őserdőbe. Tupac fiának, Huayna Capacnak sem sikerült később őket térdre kényszeríteni.

A XVI. század derekán a spanyolok a Paute folyó mentén megalapították Logronót, és az Upano jobb partján, a shuar terület szívében pedig Sevilla de Orót, amely hamarosan huszonegyezer lakosú várossá nőtt. Az indiánok egy ideig túrték a spanyolok erőszakoskodásait, 1599-ben azonban fellázdak a gyűlölt hódítók ellen. A kormányzó ugyanis III. Fülöp spanyol király koronázása alkalmából nagy aranykincset akart összegyűjteni a shuaraktól, ajándékol az új uralkodónak. A Paute, Upano, Morona és Santiago folyó menti törzsek Quiruba törzsfőnök vezetésével egyesültek és porig rombolták Logronót és Sevilla de Orót. A lakosság háromnegyed részét kiirtották, az asszonyokat, lányokat elhurcolták. Sevilla de Oro romjain nem települt újra a város, közelében létesült később Macas, melynek lakosai a hagyomány szerint azoknak a leszármazottai, akik túlélték a mészárlást.³

A foci pályára tisztázása

Azt, hogy hajdan Macas környéke, az örökké füstölgő Sangay vulkánal a shuarák szent helye volt egy az 1950-es évek végén feljegyzett legenda is bizonyítja. Indiánok mesélték, hogy a dzsungelben, a Sangay lábánál, egy arany teknősbékákkal díszített templom áll, amelyet fehér ember szeme nem látott még. A hely tabu, így többet nem lehetett megtudni az indiánoktól. 1956-ban egy kutató állítólag talált egy arany teknősbékát a környéken, így

azóta makacsul tarja magát a hit: valahol létezik az ősi templom.⁴

Úton az őserdei ültetvény felé

A shuar indiánok a jivaro nyelvcsaládba tartoznak az *achuar*, *huambisa*, *aguaruna*, *huaorani*, és *shiviar* indiánokkal együtt. Mára a jivaro elnevezést ritkán használják a hozzá kötődő pejoratív értelmezés miatt, melyben a jivaro szó egyet jelent a vaddal, kegyetlennel. A jivarok jelenleg mintegy 30 000 négyzetkilométernyi területet népesítenek be. A shuarok körülbelül 73 000 főnyi közössége az Upano, Yuapi, Morona folyó környékén él, az Andoktól

keletre, a perui—ecuadori határ mindkét, őserdővel borított oldalán. A huambisák 5500 főnyi népsége Peruban él.

Az achuarok a shuar és huambisa területtől keletre eső határvidéket vették birtokba a Pastaza folyó mentén. Számuk Ecuadorban 7000, Peruban 4500 főre tehető. Az aguarunák 45 000-es lélekszámú közössége ma már csak a perui Cenepa és Maranon folyó mentén található meg.

Nyelvük szerfelett gazdag és fejlett, rendkívül szabatos és kifejező. Az igeragozásnak csak egy fajtáját ismeri, nincsenek rendhagyó igéi, s nem tesz különbséget múlt és jelen idő között. S bár a tárgyaknak rendszerint női és férfi lelkei vannak, ez nem hagy nyomot a grammatikában.

AZ 1941-es perui—ecuadori háború előtt az achuar, shuar és huambisa indiánok szabadon járhattak egymáshoz. A felső-, és alsó shuarok kereskedtek egymással, férfinkeket (fakéregből és gyapotból), fejdíszeket (*tiwaz*), gyöngysorokat, illetve fűvócső nyilmérget (*curare*) cseréltek. A határvita 1820 óta tart, és nem tett rá pontot az 1941-es *Riói Egyezmény* sem, de az 1995-ös *Declaracion de Itamaraty* sem.

A jivaro háztartás átlagban egy férfiből, annak két feleségéből és ezek gyerekeiből áll. A háztartások a törzsön belül függetlenek és önellátóak. A házak körülbelül 110x17 m

alapterületűek, mind két végükön ajtóval. Egy-egy házat átlagban kilenc évig laknak, ennyi idő után merül ki az őket ellátó környező őserdő.

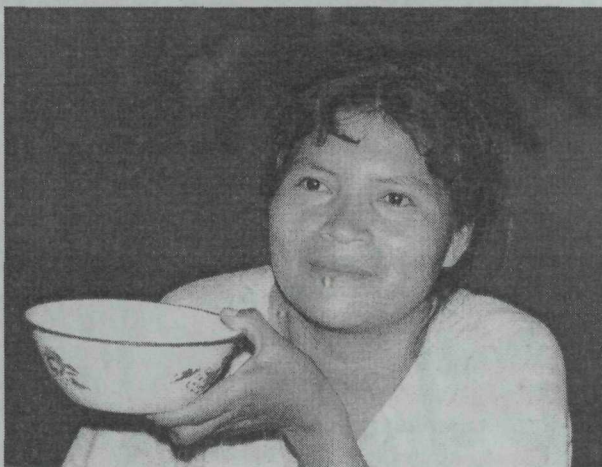
A civilizációtól távoli jivarók nagy családi egységekben, rokonságukkal egy közösségben élnek. Ellentétben San Juannal, falvaik tulajdonképpen nincsenek, törzsek szerint, mintegy harmincfős csoportokban, a heának nevezett közös házakban laknak. A *heák* gyakran igen nagy távolságra vannak egymástól, akár tíz kilométerre is, így minden közösség a maga életét éli. A földön álló hea párhuzamosan futó oldalfalait két végén lekerekített falrész zárja, amely szabálytalan tojásdad alaprajzot eredményez. A ház építéskor kihegyezett fatörzseket mélyítenek a földbe, és azokat liánnal kötik össze. A karók mintegy három méter magasra nyúlnak, s a mennyezet a tetőgerendából kiindulva, mindkét oldalra lejt. A tetőt pálmalevelekkel fedik.

A nők ruhájukat redőkbe szedik, olyan formán, hogy az egyik válluk szabadon maradjon. Férfiak és nők egyaránt tukán tollból készült fülbevalót viselnek. A női viselet része az alsó ajakba fűrt lyukban viselt vékony pálcika.

A nemi szerepek szerint a férfi a védelmező, a vadász, halász és erdőirtó. A nő földet művel, gyűjtöget, főz, *chichát* készít, gyereket és állatokat nevel. A házak kettős bejárata is nemtől függő. A nő csak akkor léphet be a férfiak ajtaján, ha ételt szolgál fel. Az élet fenntartásának fő forrásai: a vadászat, halászat, földművelés és gyűjtögetés. Termesztett növényeik: a manióka, fehérkukorica, tök, édesburgonya, cukornád, gyapot és néhány hallucinogén növény. Bár tartanak disznót, kacsát, csirkét, ezek

valamelyikét csak nagy vendégségek esetén vágják le. A manióka az étrend legjelentősebb része, ebből készítik a *chichát* is. A gyökeret meghámozzák, megfőzik, és mikor megpuhul, összezúzzák, majd az asszonyok megrágják, és egy edénybe köpik. Ötnapos erjedés után fogyasztható a *chicha*, melyből több liter egy férfi átlagos napi adagja.

A jivaro férfiak vadászat közben csak egynapi járóföldet (körülbelül 13 km) cserkésznek be. Zsákmányuk főként anakonda, tukán, majom, pecari, armadillo. Fúvócsövet és újabban ócska puskákat használnak. Halászatkor a horog és szigony mellett még ma is általános a folyómérgezés. Különös csemegének számítanak a különböző rovarok, lárvák, hangyák, szöcskék.⁷

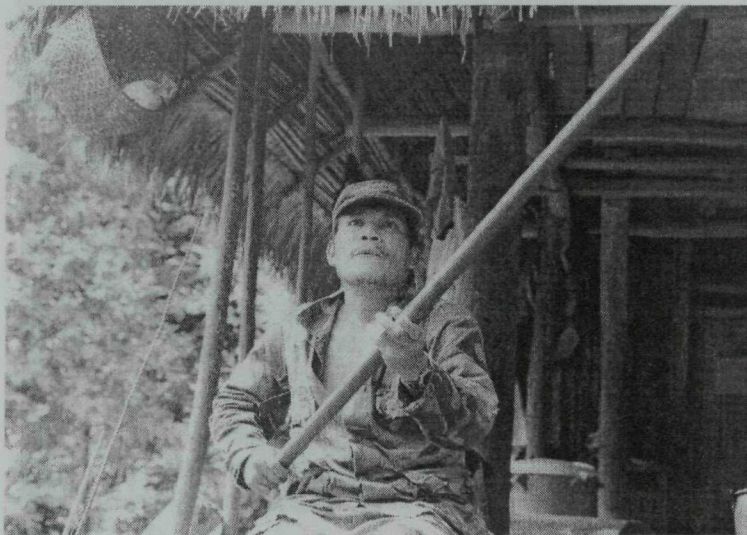

Chichát tessék...

Lánykéréskor a vőlegényt egy barátja kíséri el, aki a kölcsönös udvariassági ceremónia után az apával megtárgyalja a részleteket. A leány közben a napi munkáját végzi, mint akit nem érdekelnek az események. S a jivaro etikett szerint a házasulandó legény is közömbösen viselkedik, így bizonyítva férfiasságát. Sikertelen egyezkedés, vagy más asszonyának megkívánása után kerülhet sor a lányrablásra, amely a vérbosszú mellett legfőbb oka a háborúskodásnak.⁸

A háborúságok következménye és gyakran oka is a fejevadászat és fejzsugorítás. A győztes felvágja a megölt ellenség nyakbőrét, elválasztja a mellkastól, és mindjárt átvágja az izmokat is. Ezután lándzsáját bedugja mélyen két nyakcsigolya közé, és egyetlen vágással elválasztja a fejet a törzstől. A harcos ezután tarkóvágást csinál a nyaktól egészen a fejtetőig. Majd visszahajtja a bőrt az agykoponyáról és gondosan leválasztja. Ezután a szemhéjakat

Shuar vadász fűvócsővel

belülről növényi rostokkal összevarrja. A száját vékony pálcikákkal összetűzik és rostokkal ezt is megerősítik. Ezután a főzés következik. A vízhez egy kúszónövény levét adják, amely megakadályozza a haj kihullását. A főzés alatt különböző méretű gömbölyű köveket hevítenek a tűzben. A fej néhány órai főzés után eredeti nagyságának harmadára zsugorodik. Ezután hűtik, és

összevarrják a nyaknyílást kivéve. Forró köveket dugnak a zanzába, s lóbálva belülről kiégetik. A fellépő további zsugorodás miatt a köveket egyre kisebbre cserélik. Közben folyamatosan formálják, hogy minél jobban hasonlítson az áldozatra. Ezt száraz, forró homokos kezelés követi, mely után elkötik a nyak nyílását és a fejtetőn szúrt lyukba akasztó zsinort fűznek.

A zanza elkészülését ünnep követi. A fejevadásznak mindenképp előtte böjtölnie kell, ami olykor hónapokig is eltarthat. A győztes ugyanis attól fél, hogy a megölt szelleme esetleg éppen valamelyik állatba költözhetett, amelyet ő megeszik és ilyen módon a gonosz szellem beléköltözik. Ha azonban megtartja a böjtjét, és az ünnepségig nem eszik húst, akkor a

megölt jó szelleme költözik belé. Sokan állítják, hogy a jivarók ellenségeik legkiválóbbjait ölték meg, mert maguknak akarták megszerezni erejüket és jó tulajdonságaikat. A vadásznak a böjt alatt kerülnie kell az asszonyokat is. Ha kiállta a böjtöt, mialatt az asszonyai szorgalmasan gyűjtötték a *suával* (a genipafa nedve) kevert tyúkvért, végre megkezdődhet az ünnep. A résztvevők ünnepi díszben érkeznek, színes toll fejdíszekkel a fejükön, ember hajból készült kalapokban és kagylóból, jaguárfogból készült nyakláncokkal felékesítve.

Amikor elkezdődik a tánc, az asszonyok két sorba állnak. A zsugorított fejet földbeszúrt lándzsavégre tűzik, és a fejvadász mindvégig gyűlölködve nézi zsákmányát, hogy ily módon elüldözze a rossz szellemeket. Az ellenség szelleme ugyanis még ekkor is él a fejben, főképpen a haj között, s a fejvadász tarthat tőle, hogy a meggyilkolt visszatér és bosszút áll gyilkosán. A harcosok eközben összefogóznak és körül táncolják a fejet. Előre lépnek, majd hátra, majd oldalra és vissza. Közben különös lihegő, szaggatott ritmusú dalokat énekelnek, fokozódó hangerővel. Aki néhány lépésre megközelíti a fejet ki-kitör a sorból a gyűlölt ellenség felé. A tánc egyre vadabb lesz, mintha a harcosok még egyszer átélnék az izgalmas csatát, majd a fej levágását. A törvények ma már szigorúan büntetik a fejvadászatot, de még mindig érkeznek hírek róla újra és újra az esőerdők mélyéről.⁹

A jivaro közösségekben fontos helyet töltenek be a sámánok. Két típusukat különböztethetjük meg. A *wawek* a bűbajos, aki elbűvöl, megbabonáz, megront. A *pener uwisin* a gyógyító. Hatalmukat általában a leggazdagabb férfiak és nők szerezhetik meg. Négy jivaro férfiból átlagban egy aktív sámán, és képességeik alapján ítélik őket *wawek*nek vagy *pener uwisin*nek. Hisznek a mágikus nyilakban, és egy gyógyító sámán meg tudja szabadítani a beteget a gonosz sámán által küldött nyilak rontásától, mikor azt belőle kiveszi. Mindkét sámán *natemát* iszik, mikor a természet feletti világba hatol be.

Földműveléshez kapcsolódó hiedelmeik része *Nunkui*, aki a kertek védelmező istennője. Az *achuar* nő álmaiban törpe öregasszony képében jelenik meg. Az asszonyok időnként *nunkui* köveket találnak a földeken. A vörös köveknek mágikus erejük van. Az asszony, aki megtalálja, elülteti, amivel biztosítja a növények növekedését. A vérszomjas természetű *nunkui* köveket vérhez hasonlító pirosra színezett vízzel locsolják. Ez a vörös víz szükséges a kannibál jellegűnek tartott maniókának is, ahhoz, hogy azok ne szívják ki az arra járó emberek életerejét. Menstruáló nők és a gyerekek kerülik az ültetvényeket.

Az asszonyok *anentek*, mágikus erejű dalok segítségével oktatják gyermekeiket, s biztosítják vágyaik teljesülését. E dalok elsajátítása még a házasság előtt kötelező számukra.

A mindennapi élet mágiájához a különböző maszlag fajtákat használják. Van, amelyik a jó vadászathoz kell, egy másik a kitartást biztosítja, a *juunt maikua* az ősök szellemével terem kapcsolatot.

Az álmok és előjelek befolyásolják a következő napot. Az éjszakai álmok praktikus tanácsokat adnak a következő napra. A *kuntuknar* természetes emberi dolgokat szimbolizál, például a vadászatot. Mindig pozitív és metaforikusan értelmezett. A *meskrauprar* a természeti világról szól, például balesetekről, melyeket mindig egy másik törzsbéli sámán

okoz. A *penke karamprar* igazlító álom, melyben az álmodó lelke meglátogatja egy meghalt hozzátartozó lelkét, aki csatában halt meg.¹⁰

A modern civilizáció egyre jobban előretör az őserdők mélyére, egyre jobban veszélyezteti az ősi indián kultúrákat. Ecuadorban bennszülött politikai szervezetek egyesültek megőrzésükre CONFENIAE (Ecuadori Amazónia Bennszülött Nemzeteinek Konföderációja) néven. A szervezet 1980-ban jött létre és a kormány 1984-ben el is ismerte. Mára már 850 tagszervezete van. 1993-ban hozta létre a CONFENIAE az Ecuadori Amazónia Bennszülött Parlamentet. A közvélemény és a kormány figyelmét kívánják felhívni az indiánok jogaira, védik a bennszülött területeket és az ökoszisztémát. Működésük ma már annyira sikeres, hogy meg tudták akadályozni a nagy olajtársaságokat abban, hogy területükön nagy környezeti károkat okozva, olajat keressenek. Természetesen tisztában vannak azzal, hogy a hagyományos kultúra a modern kor áldozatául esik, de biztosítanak egy békés átmenetet, melyben megőrizhetik földjeiket, és egyenlő jogokat vívhatnak ki maguknak az ország fehér lakosságával.

Jegyzetek: 1. Zsolnay László: Régészeti ásatások Ecuadorban I. (Jászok, 1997/6) — 2. Jörgen Bitsch: Jivaro indiánok. (Budapest, 1968. 201.) — 3. J. Hanzelka — M. Zikmund: A fejjavadások földjén. (Bratislava, 1963. 134.) — 4. Jörgen Bitsch: Jivaro indiánok (Budapest, 1968. 229.) — 5. Ecuador in the shadow of volcanoes. (Chile, 1992.) — 6. J. Hanzelka — M. Zikmund: A fejjavadások földjén. (Bratislava, 1963. 234.) — 7. Eric Schniter: The Jivaro and Shuar of the North West Amazon (<http://gladstone.uoregon.edu/rainy/amazonia/ej.htm>) — 8. Jörgen Bitsch: Jivaro indiánok. (Budapest, 1968. 217-218.) — 9. Lewis Cotlow: Amazon Head-Hunters. (New York, 1953.) — 10. Eric Schniter: in:.

SZABÓ ISTVÁN

A portréfestészet világa

Művészek és modellek a Szolnoki Művésztelepen

II.

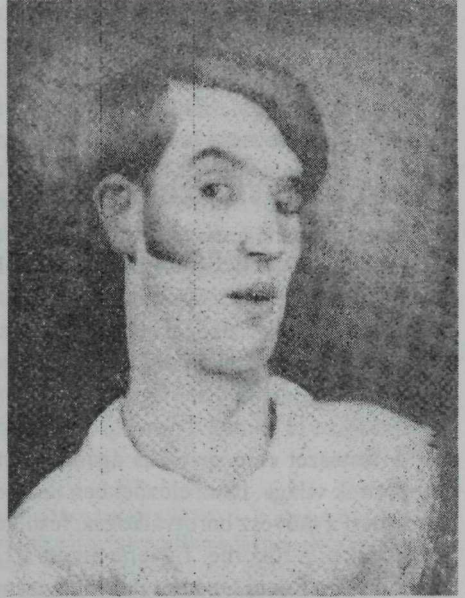
A festészet eme speciális ágának: a *portréfestészetnek* a leghálásabb territórium a az autoportrék világa. Itt az előzőekben említett nehézségek szinte teljesen eltűnnek. Nemcsak azért, mert a művész borotválkozás, fésülködés közben napról napra rendszeresen bele kell, hogy nézzen a tükörbe, figyelje arcát, arca változásait, ami által a legjobban megfigyelt, legtöbbször a finom rezdüléseket is regisztráló modelljévé válik saját magának, hanem azért is, mert művének: az elkészült önarcképnek a megítélése, szinte kizárólag saját ízlésétől, kritikai értékelésétől függ. Mert ő ismeri magát legjobban, ő tudja leghívebben követni viselkedési reakcióinak, hangulatváltozásainak saját arcáról leolvasható, azon tükröződő és tükröztethető változásait. S ha valaki esetleg több hasonlóságot keresve a festő arcképe és a festő személyisége között — miként azt más ismert személyek elkészült portréi esetében oly gyakran meg is teszik — kifogásolná a kép ebbeli sikerültségét, s kritikai megjegyzésekre ragadtná magát, még mindig ott a védekezés visszautasíthatatlan lehetősége a művész számára: akkor ilyen hangulatban voltam, a kép készítésekor ilyennek láttam magamat.

Nem véletlen hát, hogy talán nincs is olyan művész, aki ne örökítette volna meg magát alkotó évei folyamán. Sőt kifejezetten vannak olyan festők, akik életük szinte minden periódusában készítettek önportrékat, amelyek talán jobban beletartoznak alkotó oeuvre-jükbe, mint kedvenc témáik Aba-Novák cirkuszi jelenetei, mutatóványosai, lacikonyhái, Pólya Tibor korcsolyázói, Edvi Illés tehenei, istálló-belsői). Természetesen ugyanúgy, mint az egy-egy művész össz munkásságának véleményezése esetében történik, az önarcképek közül is csak a legsikerültebbeket tartjuk számon.

Ha csak a Szolnoki Művésztelep alkotóitól idézünk példákat, már a telepalapítás időszakából említhetjük Boruth Andor magáról készített nagyvonalú ceruzarajzát, Perlmutter Izsák, Fényes Adolf több önarcképét, Hegedűs László kettős önarcképét, Szirt Oszkár fehér kalapos plein air képét, Zádor István ifjúkori, még szakáll nélküli rézkarcát, vagy a már jellegzetes kecskeszakállal festett, önvonásait megörökítő közép- és öregkori portréit olajban, rézkarcban, csakúgy mint Zombory jellegzetes, szakállas öregkori önarcképeit, Aba-Novák: Barettes önarcképét, Barna kalapos önarcképét, a folyóiratunk előző számában reprodukcióban közölt pipázó „Önarckép” című rézkarcát, vagy a szobrász Borberek nagy sikert aratott műkö önportréját, Pólya Tibor saját, már betegségtől fáradt-gyötört arcú, megdöb-

*Aba-Novák Vilmos:
Kerékjártó Gyula hegedűművész*

Basilides Barna: Önarckép

Boruth Andor: Önarckép

Borbereki Kovács Zoltán: Önarckép

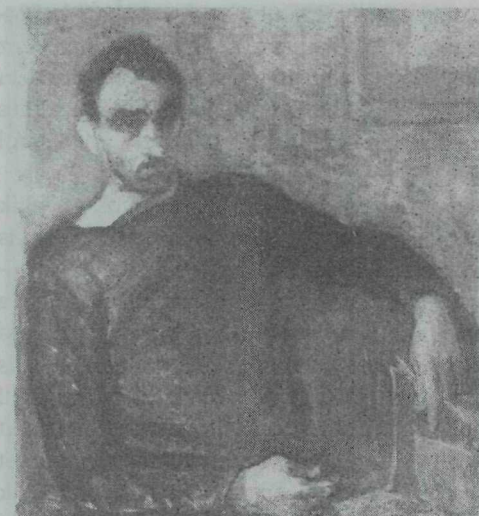
bentő szemüveges önmását. Vagy Oelmacher Anna kalapos önportróját, Gecse Árpád Munka közben képét, Chiovini Ferenc 1936-os Római önarcképét, illetve későbbi időszakából az 1956-os barettes „Önarckép” festményét, Patay Mihály nem teljesen befejezett, tempera technikával készült festményét, vagy fába metszett vonásait, Duray Tibor, vagy Basilides Barna egyéni stílusú képmását, P. Bak János önportróját, Háy Károly László önmagáról készített ceruzarajzát.

Voltak a művésztársadalomban nem is egyedülálló jelenségként olyanok is, akik jelentős részben saját arcvonásaikból építkeztek. Nemcsak úgy, mint a szolnoki telepen is megforduló debreceni Holló László, aki hosszú élete során tucatjával készítette életművének egy jelentős részét képező, jellegzetes vonásait megörökítő arcmásait, hanem mint a szolnoki kolónia 1956 utáni nemzedékének kimagasló képességű grafikus művésze, Gács Mihály, akinek szinte minden humoros rézkarcán, de még a komolyabb hangvételűeken is összetéveszthetetlenül tűnnek fel jellegzetes arcvonásai. Nemcsak azért, mert más modell nem állott volna rendelkezésére. Hiszen köztudott volt róla városszerte, hogy mindenkit megfigyelt-megismert piacon, kocsmákban, s kiválasztva kedvenceit, azokkal barátságot kötve — lettek légyen azok akármely réteghez tartozóak is — egy-egy típusának megtestesítőjévé tette meg őket karcain, metszetein. Hanem inkább talán azért, mert lapjai annyira belülről fakadtak, annyira személyes érzelem, és gondolatvilágot fejeztek ki, amelyeket talán nem tudott, nem akart másokhoz kötni.

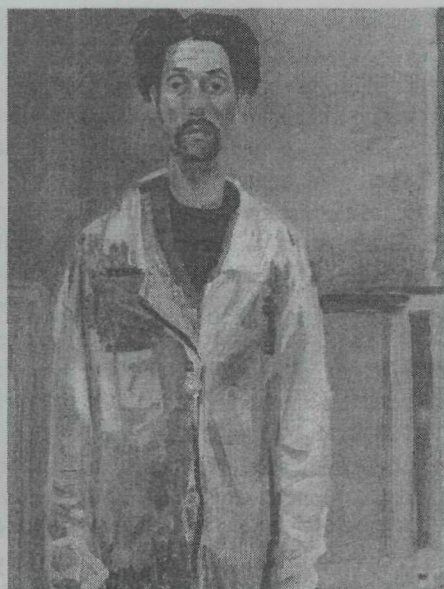
Az önportrén kívül a portretizálás másik hálás területe a család és a barátok, művészkollégák lefestése. A szolnoki festőkolónia száz éve alatt számtalan, e kategóriákba sorolható remekművet említhetünk. Hogy csak néhányat idézzünk közülük mondandónk alátámasztására, megemlíjtük Fényes Adolftól barátjáról, mecénásáról, báró Kohner Adolfról festett képeit, festőtársáról, Vidovszky Béláról, Illés Antalról készített munkáját, Aba-Nováktól barátjáról, Kerékgyártó Gyula hegedűművészről készített rézkarcát, Borberékítől az Aba-Novák, Wlassics Gyula, dr. Kohner Adolf, dr. Tóth Tamás polgármestert ábrázoló büsztöket, mely utóbbiról még készülése közben a kortárs krónikás — 1933-ban — többek között azt írja: „A polgármesteri dolgozószobában, ahol máskor tisztviselők, ügyes-bajos polgárok, referensek adják egymásnak a kilincset, fehér munkaköpenyes fiatalember dolgozik. Borbereki, a szobrász. Előtte faállványon agyagtömb, ezt gyúrja és simítja, hogy majd kőbe halhatatlanítsa a modell arcvonásait. A modellje (dr. Tóth Tamás szolnoki polgármester) mellette ül; anyagja, amit gyors keze munkál, az engedelmes és simulékony agyag, eszköze egyetlen simító-fácska — és tehetsége.”

A családtagok, barátok, művészkollégák arcvonásai sok esetben csak ezekről a nagy szeretettel, alapos ismereteken alapuló, egymásra odafigyelő, s így belülről is tudott-érezett, akár behunyt szemel is felidézhető vonásokat rögzíteni képes alkotásokról maradtak azokra, akiknek már — lévén egy későbbi kor szülöttei — nem állt módjukban a modelleket személyesen ismerni.

Így örökítette meg például; Zádor István Pólya Tibort szolnoki műtermében 1925-ben, amely festményről a műterem falán már Pólya nevezetes és sikeres plakátjai: a Modiano cigarettáé és a Palma gumitalpat reklámozó népszerű falragaszok is megismerhetőek. Vagy ugyancsak ide kívánczik Pólya Tibornak a maga sajátos, kissé humorizáló, de igen-igen kedves stílusában pillanatfelvétel-szerűen „lekapott”, a díványon elszundító Fényes Adolfot

Fazekas Magdolna:
Férfiportré

Duray Tibor: Önarckép

Fényes Adolf: Illés Antal arcképe

Gácsi Mihály: Lovag-Halál-Ördög

megörökítő „Az alvó Fényes bácsi”-ja, Aba-Novák-ja festés közben, vagy az egészen különleges kompozíciójú, 1933-ban készült Hármás önarcképe. Mely képről készülése idején a kortárs riporter többek között azt közli, hogy Pólya Tibor művésztelepi szobájának (melynek egyébként egyik sarka félig budoár, félig dohányzó) „... középpontjában legújabb képe áll, amely a művészt, feleségét és Gogót (Pólya Tibor leánya) ábrázolja. Pompás alkotás, vertikális vonalait megtörik, élénkítik a karok s a szék kiszögellései, azért lezárt kompozíció az egész, a színek s formák bensőséges harmóniájával a kép Pólya egyik remeke. — Nem is fog vevőre találni az őszi tárlaton”.

Mint fentebb említettük, a családtagok, barátok, kollégák és önmaguk vonásait hordozó alkotások szabadabban, kötetlenebbül készíthetők, mintha azokat megrendelésre festené a művész. Ez kétségtelenül felszabadítóan hat, önfeledtebb munkát tesz lehetővé. Ezen az előnyön túl azonban van egy kétségtelen hátránya is, amire a Pólya Tibor családi tablójának készüléséről beszámoló riporter idézett utolsó mondatában ráhibázott: az ilyen típusú képek nem, vagy csak nagyon kis mértékben árusíthatók. Mert általában maga az ábrázolt személy tart rá elsősorban igényt, ragaszkodik a képhez, s maga is művész lévén, nem biztos, hogy olyan anyagi helyzetben van, hogy azt valós árán meg is tudná vásárolni. A családtagok meg a róluk készült képeket tartják vissza. Így az ilyen típusú képek egy festészetből, művészetből amúgy is bizonytalan körülmények között élő, általában családos alkotó inkább csak dicsőséget, semmint pénzt jelentenek. Az általánosan kialakult gyakorlatban a művésztársat lefestő szerző számára egy kollégáról készített mű, anyagilag egyáltalán nem jelent előnyt, mert a formula az, hogy a megfestett művész portréjáért a barát saját alkotásai közül ad egyet cserébe.

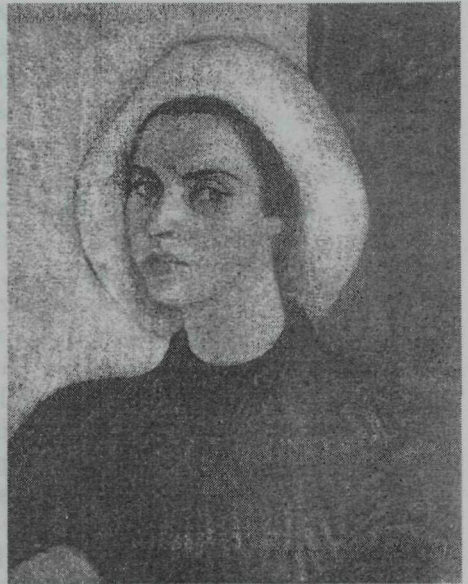
Mindezeknek ellenére a művészek, így a szolnoki kolónia tagjai is rendszeresen művelték az alkotás lehetőségének ezt a területét is. Zádor István karosszékből ült felesége, Fazekas Magda férjéről készített Férfiportré című vászna, Simon Ferenc Berényi Ferencről, Baranyó Sándorról, Szabó László feleségéről, lányáról-fiáról faragott szobrai, Chiovini Gácsi Mihályról festett műve vagy a már említett Római önarcképén a háttérben ülő feleségének portréja, Gácsi Mihály Cégem reklámja, Lovag-halál-ördög című Dürer parafázisa, Simon Ferenc Mensáros-büszkje feltétlenül ebbe a sorba tartoznak.

Sőt, a sokoldalú és utolérhetetlen fantáziájú Pólya Tibor 1927-ben mintegy összegzőseként a fentebb elmondottaknak — miszerint a portréfestészet egyik leggyakrabban művelt ága a barátokról, művészkollégákról készített, legbelsőbb érzésekből fakadó porték —, a művésztelep negyedszázados jubileuma alkalmából egyetlen 130x100 cm-es képen örökíti meg a szolnoki kolónia első periódusát meghatározó festőket a művésztelep parkjában a balról jobbra a következő sorrendben: Fényes, Zombory, Szlányi, Szüle, Vidovszky, Zádor, Pólya Tibor és Pólya Iván. Nemcsak a hiteles portrék szempontjából jelentős ez a kép, de tükrözi azt a beszélgetésekkel, vidámsággal, jó hangulattal teli baráti légkört is, ami ebben az első korszakban a művésztelepen alapvetően meghatározó, kimutatható és jellemző volt.

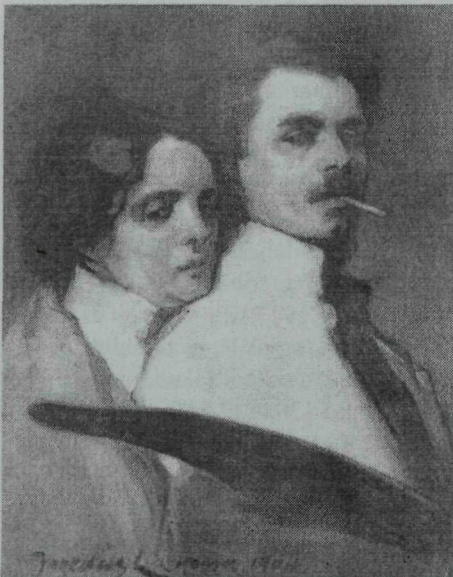
Nem kerülünk magunkkal ellentmondásba, amikor azt mondjuk, hogy a portréfestészet leggyakrabban használt tereuma az önportrék, családtagokról, barátokról, kollégákról készített alkotások világa. Külső megrendelések ugyanis csak ritkán érhetőek el, s azt is inkább a már befutott, jó portréfestőnek elismert országos hírre szert tett művészek kapják. Akik természetesen igyekeznek — már csak hírnevük védelme, öregbítése, de egyéni

Gécese Árpád: Első önarcképem

Oelmacher Anna: Önarckép

Hegedűs László: Kettős önarckép

*Háy Károly László:
Önarckép*

becsvágyuk szerint is — a megrendelő igényeinek maximálisan megfelelni. Ezt olvashatjuk többek között az országosan ismert és elismert Pólya Tibor egyik nyilatkozatában is, aki betegsége miatt kényszerűen kiszakadva a potenciális megrendelők sűrűbb közegéből, a pesti társasági és közéletből, utolsó szolnoki éveit meglehetősen nehéz anyagi helyzetbe kerül. S jóllehet állandóan tartja a kapcsolatot a fővárossal, a nem napi jelenlét, amely a megrendelések alapfeltétele, csökkenti a megbízások számát, mi miatt olyan keserű kijelentésre, szomorú, de igaz konklúzió levonására kényszerül, hogy: „...A plakáttervező és portréfestő (ő mindkettőt rendszeresen művelte) tartja el a művészt... persze ez nem azt jelenti, mintha a portrét vagy plakátot kisebb ambícióval s művészettel csinálnám, mint festményeimet. De pénzt csak ezek hoznak a konyhára.”

S hogy mit jelent ez?

Azt, hogy művészi szándékainak igazán szívből fakadó, igényei szerinti megvalósítására a szűk anyagiak miatt alig-alig nyílik lehetőség. Még a megélhetést biztosító portré megrendelések, plakát, Pólya esetében reklám-képeslapok, könyvillusztrációk, iparművészeti tervek, film díszlettervek sem tudják azt az elegendő, és nyugodt anyagi biztonságot nyújtani, ami legbensőbb művészi elképzeléseinek vászonra varázslásához szükséges lenne.

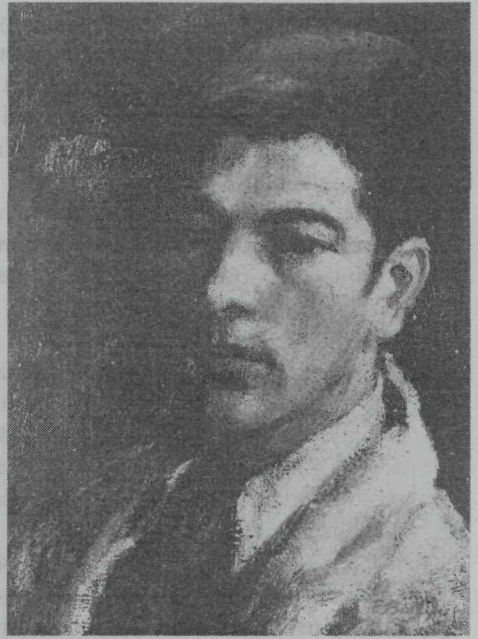
Ezek között legelső, különösen realista indíttatás esetében a modell kérdése. Ami mindig szinte leküzdhetetlen nehézséget okozott minden művész számára főleg az induláskor. Akkor, amikor még sem pénze, sem neve nem volt akár a legígéretesebb tehetségnek sem. Egry József önéletrajzi soraiból mindenesetre ez olvasható ki.

„...1905 végén indultam Párizsba. ... éjjel érkezünk... a következő nap beiratkoztunk a Julianba... fölkerestem Kóber Leót, akihez egy ösmerőse ajánlt Pestről egy pár sossal. Kóber sok mindenben segített... (ennek ellenére) Sokat szenvedtem. Közben a pénzből is kifogytam. A Juliant is ott kellett hagynom. Esti rajzolásra csak itt-ott mehettem. Megkezdődött a nélkülözés minden átka... Próbáltam a Szajánán a kirakodó hajókon keresni valamit. Nehéz munka volt. Nem bírtam. Egy francia szobrászbarátom osztotta meg néha ebédjét velem a munkásétkezdében. Egy német barátom adott kölcsön itt-ott egy-két frankot. Debreceni Dávid szobrász minden hónapban kétszer vendégül látott hazulról kapott szalonnájára...”

Ilyen nyomorgás, alkalmi munkákkal szerzett fillérekből tengődés közepette szinte álomnak tűnt, hogy folytassa a Julianen a szisztematikus képzést, igénybe vegye az ott lévő képzési, modell utáni rajzolás lehetőségeit. Hiszen mindez számára megfizethetetlen összegekbe került. Ennek ellenére maradt, s megpróbálta a maga módján pótolni a hiányokat. „... Párizsban két modellünk volt. Egy vén koldusforma csavargó és egy mulatt nő... Fizetni nem tudtunk nekik, ők hiteleztek modellórákat s egyebet is. Esti aktra is ritkán járhattunk pénzhány miatt. Kijártunk Párizs környékére festeni. Én közben gyakoroltam magam késdobálásban és karikadobálásban, mert azzal lehetett egy kis pénzt keresni a nyert holmikon. Csak sajnos nem sokáig, mert már mindenütt megismertek, és a nem hagytak dobni, játszani... A házbérrel adósok voltunk. Le voltunk rongyolódva. A koldusmodellünk jobb ruhában járt, mint mi. A kofaasszony már nem hitelezett... (később) egy osztrák csavargóasszony kislányával járt hozzánk modellnek, hetenként egyszer. Az afrikai nő elmaradt. Eltűnt végleg. A koldus férfi modellünk, aki hozta az afrikai nőt, azt mondotta, hogy valószínű eltették láb alól a bennszülött barátai, valami politikai okok miatt. Többször

Patay Mihály: Önarckép

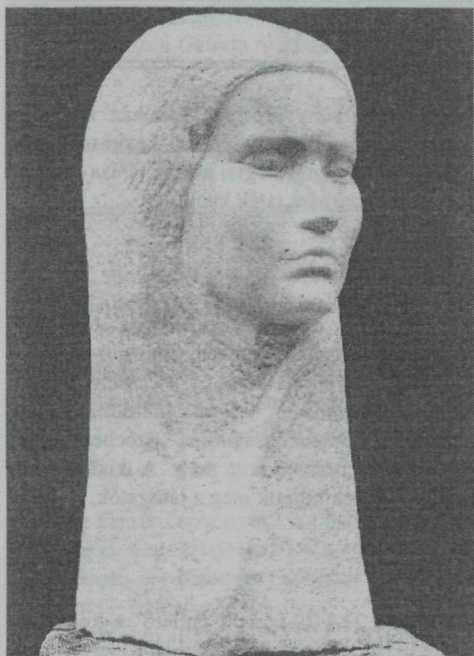
P. Bak János: Önarckép

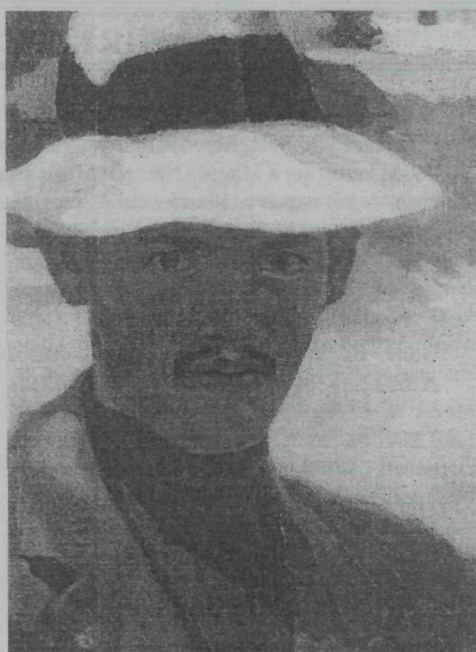
Perlmutter Izsák: Önarckép

*Simon Ferenc: Mensáros László
portréja*

Szabó László: Ági

Szirt Oszkár: Önarckép

benéztünk a hullanézőbe, hogy nem látjuk-e ott... Sajnáltuk, mert igen kedves, művelt, ideális lélek volt... (ezt) a modell mulatt nőt »Ádi«-nak neveztük, nagyon ragaszkodott hozzánk. Az öreg koldus (ellenben) csavargó gazember volt...”

Számtalan formája kínálkozott tehát a modell utáni festésnek. Sokan azonban csak azok precíz lerajzolásáig, az arcvonások, a mozdulatok hű visszaadásáig jutottak el. Mások — mint Egry — megannyi küszködés, nélkülözés ellenére is festészetünk élvonalába.

A szolnoki művésztelepen kapuinak megnyitása után, a Művészeti Egyesület körületekintő gondoskodásának köszönhetően a modellek szinte intézményesen biztosítva voltak nemcsak a törzstag és vendégművészek, de a körükhöz tartozó növendékek számára is, ami nagyon sok terhet vett le különösen az induló, ám anyagiakban ugyancsak nemigen dúskáló fiatal művészpallánták válláról.

HÍREK, ESEMÉNYEK

Múzeumok Majálisa 2002. című rendezvény a Múzeumi Világnap alkalmából május 18—19-én került sor a Magyar Nemzeti Múzeum kertjében. A két napos találkozó számos programot kínált a szakemberek és az érdeklődők számára.

*

A százéves Szolnoki Művésztelep kiállítás-sorozat X. Szolnoki Képzőművészeti Triennálé című kiállítás nyílt május 16-án a Szolnoki Galériában. Az alkotásokat június 16-ig tekinthették meg az érdeklődők, melyet Szabó József a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Közgyűlés elnöke nyitott meg.

*

A 2002. évi 73. Ünnepi Könyvhét megünneplésére több intézmény vállalkozott közösen: a Szolnok Megyei Jogú Város önkormányzata, Damjanich János Múzeum, Hild Viktor Városi Könyvtár és a Városi Művelődési és Zenei Központ. Két helyszín is volt: a Városi Művelődési és Zenei Központ előtti Hild tér, valamint a Hild Viktor Városi Könyvtár. Június 6-án M. Román Béla az Oktatási és Kulturális Bizottság elnöke nyitotta meg, közreműködött a Bartók Béla Zeneiskola Harsona együttese. A legváltozatosabb programok várták a könyvbarátokat, az új kiadványokból részleteket hallhattak a Kölyök Színpad tagjainak, valamint a Széchenyi István Gimnázium diákjainak előadásában. Író—olvasó találkozóra is volt bőven lehetőség: vendégeink voltak Beke Kata, Molnár H. Lajos, Tóth Tamás Boldizsár (a Harry Potter-regények fordítója), Dienes Eszter, dr. Garamvölgyi László, Nemere István, Grecsó Krisztián, az Aranysor íróklub tagjai: Barhács László, Bognár László, Czowewal Katalin, Hajdrik József, Kovács Berta, Nádas Erzsébet, Száz Pálné, valamint Gaál Áron, Saád Katalin, Bayer Zsolt és Dajka Miklós. A rendezvény állandó programjai voltak a Hild

János téren: könyvadás, kávéház zongorán közreműködött Paposi Sándor, kézíráslemez, Takács Jánosné grafológiai szolgáltatása és a kisgyermek számára játék kuckó.

*

100 éves a Szolnoki Művésztelep című rendezvénysorozat keretében június 6-án Abanovák Vilmos alkotásaiból nyílt kiállítás a Damjanich János Múzeum időszakos kiállítótermében, melyet dr. Supka Magdolna Széchenyi-díjas művészettörténész nyitott meg. A kiállítás augusztus 4-ig tekinthetik meg a látogatók.

*

Június 21—29-ig volt látható a kunszentmártoni Helytörténeti Múzeumban Kézművesség régen és ma Kunszentmártonban: Az öltözködés című kiállítás. A rendezvényt Horváth László megyei múzeumigazgató nyitotta meg. A kiállítás mellett kézműves foglalkozásokon és bemutatókon vehettek részt a látogatók: gyöngyfüzés, csipkeverés, kunszentmártoni hímzés technikák, babaruha és szöttes készítés fortélyaival ismerkedhettek meg az érdeklődők. A rendezvénysorozat az Öltözködési műhelytítok a századelőn című konferenciával ért véget.

*

A Szolnoki Művésztelep centenáriumi rendezvénysorozata június 29-én két helyszínen is folytatódott: legújabb kiállításával a Szolnoki Galériában megrendezett, a művésztelep két világháború közötti időszakban született legszebb alkotásai közül válogatott anyagával találkozhat a művészetkedvelő közönség szeptember 1-ig. A Szolnoki Művésztelep a két világháború között című kiállítást rendezte dr. Benedek Katalin, a Magyar nemzeti Galéria főmuzeológusa és Zsolnay László, a Damjanich János Múzeum művész-

szettörténésze, megnyitotta Bereczky Lóránd a Magyar Nemzeti Galéria főigazgatója.

A Szolnoki Művésztelepen a Szolnoki Művészeti Egyesület tartott megemlékező ünnepségsorozatot és képekkiadást.

KÖNYVESPOLCRA VALÓ

Liszka József:

A szlovákiai magyarok néprajza

OSIRIS KIADÓ, Budapest — LILIUM AURUM KIADÓ, Dunaszerdahely. 2002. (541 oldal)

Az Osiris Tankönyvek legújabb darabja egy több évtizedes, szerteágazó kutatómunka eredményeinek — bizonyos korlátok közé kényszerített — összefoglalása.

A további alfejezetekre tagoló hét fő fejezetet mutatók és forrásjegyzékek egészítik ki. A terminológiai kérdések és a népraktudomány módszertani problémáinak áttekintése után a szerző felvázolja saját anyagközlési módját. A konkrét „anyagközlés” a szlovákiai magyar nyelvterület néprajzi kutatási irányainak, mozgalmainak, kutatóinak, kísérleteinek 1918-tól időrendi sorrendbe szedett bemutatásával kezdődik, érintve a kutatás valamennyi szintjét, az önkéntestől az intézményesig. Dél-Szlovákia településtörténetét tárgyalja a következő szakasz, majd rögtön ezt követi a népi kultúrát alakító „külső” tényezők hatásának szentelt fejezet. Ezután kezdődik a tájegységek bemutatása, nyugatról kelet felé haladva: Csallóköz, Mátyusföld, Vág és

Garam köze, Zobor-vidék, Palócföld, Ung-vidék, Felső-Bodroghöz. Valamennyi tájegység kultúráját a tájegység körülhatárolása, belső tagoltsága, természeti környezete, népi kultúrája, anyagi kultúrája, gazdálkodása, kézművessége, közlekedése, folklórja és társadalma köré szerkesztett alfejezetekből ismerhetjük meg. A tájegységek ilyen jellegű bemutatása után a szerző külön fejezetet szentel a népi (populáris) kultúrát minden tájegységen belül is alakító, impériumváltások időpontjához köthető kulturális hatások elemzésének. A mutatók előtti utolsó fejezet az eredmények összefoglalása mellett a további feladatokat, a távlatokat is felvázolja. A könyvet a „jelentősebb szlovákiai magyar néprajzkutatók és -gyűjtők lexikona”, irodalomjegyzék, a források és illusztrációk jegyzéke és három mutató (földrajzi, személynév-, tárgy-, illetve fogalommutató) zárja.

A szlovákiai magyarok néprajzával, különféle kutatási programok keretében mind magyarországi magyar, mind szlovákiai szlovák kutatók sokat foglalkoztak. Amellett, hogy (végre!) ezen kutatások rendszerezett áttekintését is megtaláljuk Liszka József munkájában, hiteles képet kapunk arról is, kik és hogyan folytatták ezt a munkát „önerőből”. Az ilyen típusú kutatások egyik legjelesebbje éppen e kötet szerzője.

Gecse Annabella

KÖTETÜNK SZERZŐI

Egri Mária, művészettörténész, Polgár Galéria és Aukciós (1053, Budapest, Kossuth L.u.3.; Tel.: 1-3186954)

Gecse Annabella, néprajzkutató, Damjanich János Múzeum (5000, Szolnok, Kossuth tér 4.; Tel.: 56-421-602)

dr. Örsi Julianna, múzeumigazgató, néprajztudományok kandidátusa Finta Múzeum (5420, Túrkeve, Attila u.; Tel.: 56-361-183)

Ujváry Zoltán, néprajztudományok doktora, egyetemi tanár, KLTE Néprajzi Tanszék nyugalmazott vezetője (4100, Debrecen, Egyetem tér 1.; Tel.: 52-416-666)

Urbán László, tudományos főmunkatárs MTA TKI Gazdasági- és Társadalmi-történeti

Kutatócsoport BKÁE Gazdaságtörténeti Tanszék (1093, Budapest, Fővám tér 8. I/115. Tel.: 1-2175-482; e-mail: laszlo.urban@ECONHIST.BKE.HU

Szabó István, történész, Damjanich János Múzeum (5000, Szolnok, Kossuth tér 4.; Tel.: 56-421-6029

Szolnay László, művészettörténész, Damjanich János Múzeum (5000, Szolnok, Kossuth tér 4.; Tel.: 56-421-602)

*Minden kedves olvasónknak kellemes
nyári pihenést kívánunk!*

JÁSZKUNSAĞ – XLVIII. ÉVFOLYAM 2. SZÁM – 2002. május–július

AZ MTA JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK MEGYEI TUDOMÁNYOS TESTÜLETE
FOLYÓIRATA

A szerkesztőség címe: 5000 Szolnok, Kossuth tér 4. ☎ 56-421-602; E-mail: ja-ku@freemail.hu
Szerkeszti a szerkesztőbizottság. Felelős szerkesztő: Szabó László

A szerkesztőbizottság tagjai: Józsa Árpás, Hamar József, Boronkai Piroska, Pethő László,
Nyári Katalin, Szabó József, Pelikán Lajos, Vass Lajos, Vadász István, Madaras László,
Vörös Miklós, Újlaki Csaba, Pár Nándor, Barabás Imre, Nemes András

Olvasószerkesztő: Fábrián Péter. Grafika: Tóth Lajos. Tervezőszerkesztő: Bodolai Mária

Szerkesztőségi titkár: Berki Edit

ISSN 0448-9144

A címlapon: Makay József: Benke László (1961)

Kéziratokat nem őrzünk meg és vissza nem küldünk.

Kérjük szerzőinket, hogy írásaikat lehetőleg mágneslemezen (floppyn) rögzítve is küldjék meg.

Megrendelhető a szerkesztőség címén.

Kapható a J-Nk-Sz Megyei TIT Könyvesházában és a Művelődési Központ KHT-ban (Szolnok)

Készítette a Kapitális Nyomdaipari Bt. Felelős vezető: Kapusi József

A kiadvány támogatói:

Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Önkormányzat

JÁSZ-NAGYKUN-SZOLNOK MEGYEI
MÚZEUMOK IGAZGATÓSÁGA
SZOLNOK

MTA
Jász-Nagykun-Szolnok Megyei
Tudományos Testülete

TARTALOM

TÁRSADALOM

Tisztelettel köszöntjük Selmeczi Lászlót!	
Egri Mária: Köszöntelek Barátom!	53
Selmeczi László muzeológus szakmai életrajza	56
Ujváry Zoltán: Damjanich a néphagyományban	60
Szabó István: Családi gazdaságok és háztartások a polgári korszakban	64
Urbán László: Túrkeve termelészövetkezeti várossá válása a dokumentumok tükrében	71
Örsi Julianna: „Hírünk a világban”	78

TERMÉSZET

Zsolnay László: Shuar indiánok között Felső-Amazóniában	88
---	----

MŰVÉSZET

Szabó István: A portréfestészet világa II.	
Művészek és modellek a Szolnoki Művésztelepen	97

TÉKA

HÍREK, ESEMÉNYEK	106
KÖNYVESPOLCRA VALÓ	
Gecse Annabella: Liszka József: A szlovákiai magyarok néprajza	107
Kötetünk szerzői	107